

Brussel, 2.6.2014
SWD(2014) 420 final

WERKDOCUMENT VAN DE DIENSTEN VAN DE COMMISSIE

**Beoordeling van het nationale hervormingsprogramma 2014 en het
stabiliteitsprogramma 2014 van
NEDERLAND**

bij

Aanbeveling voor een AANBEVELING VAN DE RAAD

**over het nationale hervormingsprogramma 2014 van Nederland en met een advies van
de Raad over het stabiliteitsprogramma 2014 van Nederland**

{COM(2014) 420 final}

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting.....	3
1. Inleiding	5
2. Economische situatie en vooruitzichten.....	6
3. Uitdagingen en beoordeling van de beleidsagenda.....	7
3.1. Begrotingsbeleid en belastingheffing.....	7
3.2. Financiële sector.....	19
3.3. Arbeidsmarkt, onderwijs en sociaal beleid	21
3.4. Structurele maatregelen ter bevordering van een duurzame groei en het concurrentievermogen.....	27
3.5. Modernisering van het overheidsapparaat	34
4. Conclusies	36
Bijlage	43

SAMENVATTING

De Nederlandse economie klimt uit het dal. Na het uitbreken van de crisis ging de economie gebukt onder een zwakke binnenlandse vraag als gevolg van ongunstige trends in de werkgelegenheid en het beschikbaar inkomen. De hardnekkigheid van de huidige economische zwakte is voor een groot deel toe te schrijven aan de starheden en versturende prikkels die in de afgelopen tientallen jaren zijn ontstaan en hun stempel hebben gedrukt op de woningfinancierings- en sectorale besparingspatronen. Verwacht wordt dat een integrale aanpak van de economische en financiële stromen en balansposities nodig is om deze onevenwichtigheden af te bouwen. Volgens de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie klimt de economie gelet op de vooruitzichten voor 2014 en 2015 na een langdurige inzinking uit het dal dankzij gunstigere trends in het beschikbare inkomen en, zij het met een vertraging, in de werkgelegenheid. Door de verbeterde economische vooruitzichten en diverse consolidatiepakketten zal het nominale begrotingssaldo in de prognoseperiode naar verwachting sterk verbeteren.

Nederland heeft enige vooruitgang geboekt bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen van 2013. Op het gebied van de overheidsfinanciën is aanzienlijke vooruitgang geboekt. Wat de uitvoering van de aanbevelingen over de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn en de arbeidsmarkt betreft, is er enige vooruitgang geboekt. Daarentegen is slechts beperkte vooruitgang geboekt wat betreft de uitvoering van de aanbevelingen over de woningmarkt. Op alle gebieden waarop de aanbevelingen nog niet volledig zijn opgevolgd, zijn verdere maatregelen noodzakelijk. Nederland reageert met de ingediende beleidsplannen op de meeste problemen die in het werkdocument van de diensten van de Commissie van afgelopen jaar zijn beschreven. Voorts is gezorgd voor een brede samenhang tussen de beide programma's. In het nationaal hervormingsprogramma wordt bevestigd dat een aanpak van de tekortkomingen op de in het werkdocument van de diensten van de Commissie van afgelopen jaar genoemde gebieden richtinggevend is voor het beleid.

In Nederland staan de beleidsmakers thans voor de taak om enerzijds het vertrouwen te herstellen en de groei te bevorderen en anderzijds de overheidsfinanciën te stabiliseren en steun te bieden aan het proces van verdere, in een beheerst tempo doorgevoerde balansaanpassingen. In een periode van budgettaire krapte zijn maatregelen om de innovatie te bevorderen en groeistimulerende uitgaven te ontzien, van essentieel belang voor een evenwichtige aanpassing. In het kader van zo'n strategie is het ook van groot belang ervoor te zorgen dat de transitie op de woningmarkt zich geleidelijk en in een houdbaar tempo voltrekt. Op het gebied van het begrotingsbeleid en de arbeidsmarkt is er nog behoorlijk veel werk te verrichten.

- **Overheidsfinanciën** Nederland heeft zijn begrotingstekort in 2013 met aanzienlijke en aanhoudende budgettaire inspanningen teruggedrongen tot 2,5 %. Met de vaststelling van aanvullende, ingrijpende consolidatiemaatregelen blijft het overheidstekort in 2014 naar verwachting onder de 3 % van het bbp en wordt voor 2015 gerekend op een significante verbetering ervan. Volgens het stabiliteitsprogramma is het de bedoeling dat de middellangetermijndoelstelling in 2015 binnen bereik komt. De kans bestaat echter dat significant wordt afgeweken van het aanpassingstraject. Mogelijk zijn er aanvullende maatregelen nodig om de middellangetermijndoelstelling in de door het stabiliteitsprogramma bestreken periode te halen en vervolgens vast te houden, mede gelet op de noodzaak om aan de schuldbenchmark te voldoen en de overheidsfinanciën op lange termijn beter houdbaar te maken. De uitgaven die voor de groei en de binnenlandse vraag rechtstreeks van

belang zijn, zoals onderwijs, innovatie en (fundamenteel) onderzoek, moeten worden ontzien.

- **Woningmarkt** Wat de hervorming van de woningmarkt betreft, zijn nog verdere stappen in de goede richting nodig. Weliswaar zijn enkele maatregelen ingevoerd, maar de hervormingsdynamiek heeft in het afgelopen jaar aan kracht ingeboet. De hypotheekafrek wordt slechts geleidelijk en gedeeltelijk beperkt zodat de huishoudens nog behoorlijk veel ruimte wordt geboden voor de hypothecaire financiering van de aankoop van een eigen huis. De particuliere huursector functioneert nog niet optimaal. Dit komt deels door fiscale verstoringen en een sociale woningsector die ondanks zijn grootte nog lange wachtlijsten kent en huisvesting biedt aan huurders die een inkomen hebben dat boven de sociale-huurgrens ligt.
- **Arbeidsmarkt/onderwijs** De Nederlandse arbeidsmarkt presteert in vergelijking met die in andere lidstaten nog redelijk goed. Niettemin vertoont de werkloosheid een stijgende lijn en zal deze ondanks het verwachte herstel slechts langzaam dalen, terwijl de vergrijzing het arbeidsaanbod op lange termijn steeds verder onder druk zet. Er is nog een grote arbeidsreserve beschikbaar. Voorts vertoont de werkgelegenheidsgraad bij mensen met een migrantenachtergrond sinds 2008 een dalende lijn. De werkgelegenheidsgraad bij mensen met een beperking is betrekkelijk laag en hun achterstand op dit gebied neemt sinds 2008 toe. De jeugdwerkloosheid is in 2013 opgelopen tot 11 %. Met extra maatregelen om de belasting op arbeid en andere negatieve arbeidsprikkels te verminderen, zou werken aantrekkelijker worden gemaakt. Hoewel het Nederlandse onderwijssysteem het over het geheel genomen prima doet, moet meer aandacht uitgaan naar kwaliteit, specifieke behoeften en excellentie op de diverse onderwijsniveaus.

1. INLEIDING

In mei 2013 heeft de Commissie een reeks landspecifieke aanbevelingen (LSA's) voor het economische en structurele hervormingsbeleid in Nederland voorgesteld. Op basis van deze aanbevelingen heeft de Raad van de Europese Unie in juli 2013 vier LSA's gedaan die in een officiële aanbeveling waren vervat. Deze LSA's hadden betrekking op de overheidsfinanciën, de woningmarkt, de arbeidsmarkt en het onderwijs. In het voorliggende werkdocument van de diensten van de Commissie wordt nagegaan in hoeverre deze aanbevelingen in Nederland zijn opgevolgd.

In het document worden de beleidsmaatregelen getoetst aan de jaarlijkse groeianalyse 2014 van de Commissie (JGA)¹ en aan het derde jaarlijkse waarschuwingsmechanismeverslag (WMV)², die beide in november 2013 zijn gepubliceerd. De JGA bevat de voorstellen van de Commissie voor een noodzakelijke gemeenschappelijke opvatting over de prioritaire acties op nationaal en EU-niveau in 2014. Daarin worden vijf prioriteiten genoemd die voor de lidstaten als leidraad moeten dienen om de groei weer op gang te brengen: de begroting op een gedifferentieerde, groeivriendelijke wijze consolideren, de kredietverschaffing aan de economie normaliseren, groei en concurrentievermogen nu en voor de toekomst bevorderen, werkloosheid en de sociale gevolgen van de crisis aanpakken, en het overheidsapparaat moderniseren. Het WMV doet dienst als een eerste doorlichtingsinstrument om uit te maken of er in de lidstaten onevenwichtigheden bestaan of dreigen te ontstaan. Volgens het WMV zijn er positieve tekenen die erop wijzen dat een correctie van de macro-economische onevenwichtigheden in Europa gaande is. Met het oog op de totstandbrenging van een volledig en duurzaam nieuw evenwicht is Nederland samen met 15 andere landen geselecteerd voor een evaluatie van de ontwikkelingen die tot het ontstaan of het verdwijnen van onevenwichtigheden aanleiding geven of hebben gegeven. Deze diepgaande evaluaties zijn op 5 maart 2014 gepubliceerd, samen met een mededeling van de Commissie³.

Tegen de achtergrond van de aanbeveling van de Raad van 2013, de JGA, het WMV en de diepgaande evaluatie heeft Nederland op 29 april 2014 een nationaal hervormingsprogramma en een stabiliteitsprogramma ingediend. Deze programma's bevatten nadere informatie over de sinds juli 2013 gemaakte vorderingen en over de kabinetsplannen. De informatie van deze programma's vormt de grondslag voor de analyse in het voorliggende werkdocument van de diensten van de Commissie.

Het parlement is uitgebreid geraadpleegd over de ingediende programma's. Het nationale hervormingsprogramma is ook besproken met belanghebbenden, de sociale partners en decentrale overheden. Over beide programma's is vóór de indiening ervan gedebatteerd in het parlement.

---

¹ COM(2013) 800 final.

² COM(2013) 790 final.

³ Naast de 16 lidstaten die in het WMV zijn genoemd, is ook Ierland aan een diepgaande evaluatie onderworpen, zulks naar aanleiding van de conclusie van de Raad dat het land na de succesvolle voltooiing van zijn macro-economisch aanpassingsprogramma volledig in het normale toezichtskader moet worden geïntegreerd.

2. ECONOMISCHE SITUATIE EN VOORUITZICHTEN

Economische situatie

Volgens de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie is het reële bbp in 2013 gekrompen met 0,8 %. Dit resultaat is het gevolg van de zwakke bedrijvigheid aan het begin van het jaar. In het tweede kwartaal was er echter weer sprake van een positieve groei, die naarmate het jaar vorderde fors aan kracht won, dit mede dankzij tijdelijke factoren (met name een toename van de investeringen in voertuigen in verband met het aflopen van een fiscale regeling). Hoewel van de zwakke binnenlandse vraag een remmend effect bleef uitgaan, veerden de bedrijfsinvesteringen in de loop van het jaar sterk op, zulks in het verlengde van de verbeterde vooruitzichten voor het bedrijfsleven. De particuliere consumptie bewoog zich ook weer in de goede richting. In combinatie met de algemene verbetering van bepaalde zachte indicatoren vanaf de tweede helft van 2013 wijst dit op een breder gedragen herstel.

De werkloosheid is in de eerste helft van 2013 door de daling van de werkgelegenheid in combinatie met een stijging van het arbeidsaanbod ("aanvullingseffect") sterk opgelopen. Sinds medio 2013 is de werkloosheid betrekkelijk stabiel gebleven. De reden daarvoor ligt voornamelijk aan de aanbodzijde: door de ongunstige vooruitzichten op economisch herstel hebben veel werklozen zich van de arbeidsmarkt teruggetrokken ("ontmoedigingseffect"). De werkloosheid is in 2013 uitgekomen op 6,7 %. In 2012 en het grootste deel van 2013 bedroeg de HICP-inflatie (Harmonised Index of Consumer Prices) bijna 3 %. Dit kwam door de stijging van de energieprijzen en door de verhoging van het btw-tarief met ingang van oktober 2012. In oktober 2013 is de inflatie aanmerkelijk teruggelopen tot 1,3 % omdat de eerdere belastingverhoging en stijging van de energieprijzen in die maand uit de cijfers wegvielen.

Economische vooruitzichten

Volgens de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie trekt de Nederlandse economie langzaam aan. In het verlengde van de positieve ontwikkelingen in de tweede helft van 2013 slaat de mingroei bij de binnenlandse vraag in 2014 om in een plus en neemt de binnenlandse vraag het stokje over van de netto-uitvoer als voornaamste groeimotor. Door de geringe stijging van de reële lonen en door de schuldafbouw bij de huishoudens die thans gaande is, blijft de particuliere consumptie onder druk staan, maar deze wint naar verwachting in de loop van 2014 aan kracht. De binnenlandse investeringen krijgen een impuls door de verbeterde economische vooruitzichten.

Met een verwachte positieve bijdrage in 2015 van alle hoofdsegmenten van de economie aan de economische groei zal er sprake zijn van een breed gedragen opleving. De werkgelegenheidsvooruitzichten blijven op korte termijn echter zwak omdat de arbeidsmarkt doorgaans traag reageert op veranderingen in de conjunctuurcyclus. Samen met ongunstige werkgelegenheidsontwikkelingen in de publieke sector en de gezondheidszorg verklaart dit waarom gerekend wordt op een verdere stijging van de werkloosheid tot 7,4 % in 2014. In 2015 zou de werkgelegenheid weer moeten gaan toenemen, met als gevolg een lichte daling van de werkloosheid tot 7,3 %. In aansluiting op de trends in de invoerprijzen, de bescheiden loonstijgingen en het slechts geleidelijke herstel van de binnenlandse vraag in de prognoseperiode zal de inflatie naar verwachting teruggelopen tot 0,7 % in 2014 en slechts in bescheiden mate stijgen tot 0,9 % in 2015. De opleving van de binnenlandse vraag zal in de prognoseperiode waarschijnlijk niet tot een hogere inflatiedruk leiden omdat er nog veel rek is.

De macro-economische vooruitzichten van het nationale hervormingsprogramma en het stabiliteitsprogramma zijn over het geheel genomen realistisch. Het stabiliteitsprogramma en het nationale hervormingsprogramma bevatten dezelfde macro-economische vooruitzichten, die redelijk dicht bij de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie liggen en zelfs iets pessimistischer zijn over de verwachte economische groei. Het nationale hervormingsprogramma bevat een raming van de macro-economische effecten van beleidsmaatregelen op de korte, middellange en lange termijn. Voor een aantal belangrijke economische variabelen (met name de economische groei, de particuliere consumptie, de netto-uitvoer, het indexcijfer voor de consumentenprijzen en de werkgelegenheid - zij het niet gecorrigeerd voor de substantiële latere wijzigingen) presenteert het ramingen van het jaarlijkse totale effect van de goedgekeurde maatregelen uit het coalitieakkoord en het aanvullende consolidatiepakket dat september vorig jaar is ingediend. Daarvoor is gebruikgemaakt van het Saffier II-model van het Centraal Planbureau (CPB).

3. UITDAGINGEN EN BEOORDELING VAN DE BELEIDSAGENDA

3.1. Begrotingsbeleid en belastingheffing

Budgettaire ontwikkelingen en schulddynamiek

De in het stabiliteitsprogramma 2014 geschetste begrotingsstrategie heeft tot doel het buitensporige tekort vanaf 2013 duurzaam te corrigeren en uit te komen op een begrotingspositie die dicht bij de middellangetermijndoelstelling (MTD) ligt. In het stabiliteitsprogramma wordt de MTD van een structureel tekort van 0,5 % van het bbp in 2015 bevestigd.

Voor 2013 is het overheidstekort uitgekomen op 2,5 % van het bbp. Het nominale tekort is significant beïnvloed door de verkoop van mobiele-telefoonlicenties (rond de 0,6 % van het bbp). Er wordt van uitgegaan dat de nationalisatie van SNS Reaal geeft invloed heeft gehad op het uiteindelijke tekort, maar een definitieve beslissing over de indeling ervan door Eurostat is nog hangende. Afgaande op de thans beschikbare informatie kan het leiden tot een stijging van het tekort met ten hoogste 0,3 % van het bbp.

De verschillen tussen de goedgekeurde begroting voor 2014 en de ontwerpbegroting, die in overeenstemming werd bevonden met de eisen van het stabiliteits- en groeipact (SGP), zijn marginaal en zijn niet van invloed op de algehele begrotingskoers. In vergelijking met 2013 bevatte de begroting voor 2014 budgettaire maatregelen ter grootte van circa 2 % van het bbp, waarvan de helft het resultaat was van een in de herziene btp-aanbeveling van de Raad van juni 2013 gevraagd aanvullend consolidatiepakket.

Afgaande op het stabiliteitsprogramma heeft het kabinet voor 2014 een overheidstekort van 2,9 % van het bbp gepland, hetgeen 0,1 procentpunt onder de waarde van het vorige stabiliteitsprogramma van 2013 ligt. Enerzijds bleek de economische groei lager uit te vallen dan verwacht, anderzijds was het in het stabiliteitsprogramma 2013 opgenomen aanvullende consolidatiepakket kleiner dan het uiteindelijk vastgestelde pakket. Op basis van de huidige ontwikkelingen in de overheidsfinanciën wordt in de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie een overheidstekort van 2,8 % van het bbp verwacht. De risico's voor de

budgettaire streefcijfers blijken aan de opwaartse en de neerwaartse zijde aanzienlijk, maar houden elkaar over het geheel genomen in evenwicht. In het bijzonder zijn risico's verbonden aan de verwachte ontvangsten in het kader van een aantal nieuwe maatregelen, en met name de maatregel die betrekking heeft op de fiscale behandeling van ondernemingen die alleen worden opgericht om (tijdelijk) geen belasting op een ontslagvergoeding te betalen. Hoewel het kabinet de extra ontvangsten uit deze maatregel conservatief heeft geraamd, is het exacte te ontvangen bedrag met grote onzekerheid omgeven.

Ondanks de tenuitvoerlegging van forse aanvullende begrotingsmaatregelen blijft het (herberekende) structurele saldo in 2014 constant in vergelijking met 2013. Volgens het stabiliteitsprogramma stijgen de overheidsontvangsten als percentage van het bbp van 47,3 % van het bbp in 2013 naar 47,7 % van het bbp in 2014. De uitgavenquote stijgt ook: van 49,9 % van het bbp in 2013 naar 50,3 % van het bbp in 2014. Terwijl de totale uitgaven stijgen, vertonen de groeibevorderende uitgaven een zorgelijke trend die een weerslag kan hebben op de economische groei. Zo dalen de geplande publieke uitgaven aan onderwijs in de programmaperiode (zie kader 1). Volgens het nationale hervormingsprogramma bedroegen de publieke uitgaven aan O&O en innovatie (direct en indirect) 6,4 miljard EUR in 2012 en naar verwachting 6,6 miljard EUR in 2013. Daarna volgt een daling tot 5,9 miljard EUR in 2017. Op basis van de bbp-projecties van het nationale hervormingsprogramma komt dit neer op een daling van de publieke uitgaven aan O&O en innovatie van 1,07 % van het bbp in 2012 naar 0,92 % van het bbp in 2017. Hoewel door de toename van het relatieve belang van *indirecte* overheidsfinanciering de efficiëntie van deze uitgaven zou moeten verbeteren, kan het feit dat de totale publieke uitgaven aan onderzoek, ontwikkeling en innovatie zullen teruglopen, nadelig zijn voor de economische groeivoorzichten van en de binnenlandse vraag in de Nederlandse economie.

Voor 2015 heeft het kabinet een overheidstekort van 2,1 % van het bbp gepland, hetgeen hoger is dan het tekort van 1,8 % van het bbp in het vorige stabiliteitsprogramma. Dit komt voornamelijk door de neerwaartse bijstelling van de economische groei ten opzichte van de vorige prognose. In de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie wordt, voornamelijk vanwege de gunstigere macro-economische vooruitzichten, uitgegaan van een overheidstekort van 1,8 % van het bbp. Er lijken aan de begrotingsprognoses bepaalde risico's verbonden, die met name verband houden met de geplande decentralisatie van een aantal taken op het gebied van de sociale zekerheid en de langdurige zorg naar de gemeenten. Het (herberekende) structurele saldo verbetert met 0,3 procentpunt van het bbp. De uitgaven dalen tot 50 % van het bbp, terwijl de overheidsontvangsten verder oplopen tot 47,7 % van het bbp. Voor de jaren na 2015 geeft het overheidstekort een daling te zien, en wel tot 1,9 % van het bbp in 2016 en 1,4 % van het bbp in 2017, hetgeen iets lager is dan in het vorige stabiliteitsprogramma was voorzien.

Indien Nederland uit de btp wordt ontslagen, zal het onder het preventieve deel van het SGP vallen en moet het ervoor zorgen dat vanaf 2014 voldoende vooruitgang richting zijn MTD wordt geboekt. Met een schuldquote van meer dan 60 % en, volgens de voorjaarsprognoses van de Commissie, een geraamde output gap in 2014 en 2015 die tussen -4 % en -1,5 % van het bbp ligt, moet Nederland in 2014 een structurele aanpassing in de richting van de MTD ter grootte van ten minste 0,5 % nastreven.

In 2014 vertoont het stabiliteitsprogramma (zoals herberekend door de Commissie volgens de algemeen aanvaarde methode) vrijwel geen verbetering van het structurele saldo: het structurele tekort blijft 1,3 % van het bbp, hetgeen overeenkomt met de prognose van de Commissie. Volgens de informatie in het stabiliteitsprogramma strookt de groei van de overheidsuitgaven, ongerekend discretionaire maatregelen aan de ontvangstenzijde, voor

zowel 2014 als 2015 met de uitgavenbenchmark. Volgens de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie voldoet Nederland echter alleen in 2014 aan de uitgavenbenchmark en niet in 2015. Gezien de hierboven geschetste analyse van de begrotingsontwikkelingen in Nederland met het structurele saldo als referentiepunt, inclusief de analyse van de uitgaven ongerekend discretionaire maatregelen aan de ontvangstenzijde, lijkt op grond van zowel de programmaplannen als de prognoses van de Commissie in 2014 het gevaar van een significante afwijking te bestaan.

In 2015 zal het (herberekende) structurele saldo volgens de prognoses van de Commissie sterker verbeteren dan volgens het programma (respectievelijk 0,5 % en 0,3 % van het bbp). Niettemin bestaat er op basis van beide pijlers over een tweejarige horizon ook in 2015 kans op een significante afwijking omdat de over twee jaar berekende verandering in het structurele saldo en in de uitgavengroei volgens de projecties een afwijking van respectievelijk 0,3 % en 0,4 % van het bbp ten opzichte van de vereiste aanpassing vertoont. Volgens het stabiliteitsprogramma zal Nederland de MTD in 2015 niet halen.

Gezien de hierboven geschetste analyse van de begrotingsontwikkelingen in Nederland met het structurele saldo als referentiepunt, inclusief de analyse van de uitgaven ongerekend discretionaire maatregelen aan de ontvangstenzijde, lijkt er dus, op grond van zowel de programmaplannen als de prognoses van de Commissie, vanaf 2014 het gevaar te bestaan dat significant wordt afgeweken van de eisen van het preventieve deel.

Na een aantal jaren een neerwaartse trend te hebben gevolgd, is de bruto overheidsschuld in 2007 uitgekomen op 45,3 % van het bbp. Vervolgens is de brutoschuld, hoofdzakelijk door onafgebroken hoge begrotingstekorten en een zwakke nominale groei, toegenomen tot 73,5 % van het bbp in 2013. Volgens het stabiliteitsprogramma stijgt de bruto overheidsschuld nog verder tot 74,6 % van het bbp in 2014, blijft deze in 2015 ruwweg stabiel en zet daarna een daling in. Naast de invoering van het schatkistbankieren voor de decentrale overheden kunnen een verbetering van de primaire saldo's en een herprivatisering van de onlangs verworven financiële instellingen leiden tot een verbetering van het brutoschuldniveau. Dit zou ook gunstig zijn voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn.

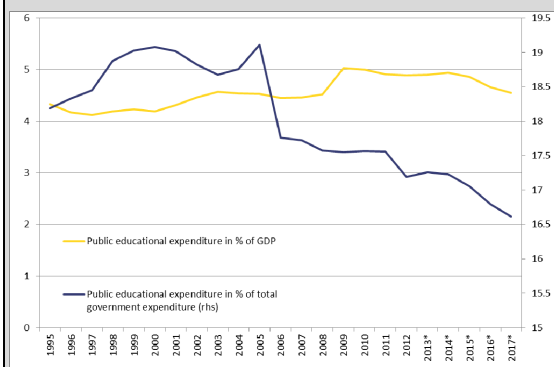
Al vóór de crisis had de overheid forse voorwaardelijke verplichtingen en garanties op zich genomen, die in de afgelopen jaren nog verder zijn gestegen. Het is onwaarschijnlijk dat daarop een beroep zal worden gedaan, maar mochten er zich zeer grote negatieve schokken voordoen, dan zou dat aanzienlijke gevolgen hebben voor de begrotingssituatie en de schuldenlast.

Kader 1: Overheidsuitgaven aan onderwijs

In de LSA van het afgelopen jaar over de overheidsfinanciën kreeg Nederland het advies de in de btp-aanbeveling van de Raad gespecificeerde structurele aanpassing door te voeren en daarbij de uitgaven op gebieden die rechtstreeks van belang voor de groei zijn, zoals onderwijs, innovatie en onderzoek, te ontzien.

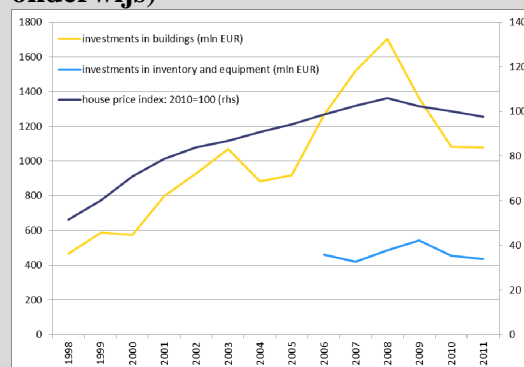
In de afgelopen jaren hebben de overheidsuitgaven aan onderwijs (COFOG⁴ 9) zich gestabiliseerd op een niveau van rond de 5 % van het bbp, terwijl deze als percentage van de totale overheidsuitgaven zijn teruggelopen van een piek (van meer dan 19 %) in 2005 naar iets meer dan 17 % in 2012 (figuur 1). De relatieve daling van de onderwijsuitgaven als percentage van de totale uitgaven is niet crisisgerelateerd omdat deze trend al in 2006 is ingezet. Wel heeft deze zich in de afgelopen paar jaar in versterkte mate doorgezet. De onderwijsuitgaven zullen de komende jaren als percentage van het bbp naar verwachting dalen (de prognoses zijn gemarkeerd met een asterisk). Opvallender is de verschuiving in de overheidsuitgaven van onderwijs naar andere doelen. De onderwijsuitgaven lopen volgens de ramingen na een piek (van 19,1 %) in 2005 terug tot 16,6 % in 2017.

Figuur 1: Overheidsuitgaven aan onderwijs

Bron: CBS en stabiliteitsprogramma (gegevens van het Ministerie van Financiën)

Figuur 2: Investerings van onderwijsinstellingen (secundair en tertiair onderwijs)

Bron: CBS

Uiteraard zegt de hoogte van de totale onderwijsuitgaven niet alles over de *kwaliteit* van de bestedingen. Voor dat laatste moet nader worden gekeken naar de uitgavenbeslissingen die op schoolniveau worden genomen. Sinds de jaren negentig krijgen scholen in het primaire en het secundaire onderwijs hun onkosten niet langer vergoed. In plaats daarvan krijgen zij een lumpsum en verder hebben zij meer vrijheid gekregen in de besteding van dit geld. Terwijl de lerarensalarissen nog op centraal niveau worden vastgesteld, mogen andere uitgaven en investeringen op schoolniveau worden geprioriteerd (inclusief het aantal leraren op de loonlijst). Sinds de invoering van het nieuwe systeem hebben onderwijsinstellingen een steeds groter percentage van hun niet-loongerelateerde uitgaven geïnvesteerd in gebouwen (figuur 2) waarbij de piek in 2008 lag. Een en ander is onder meer toe te schrijven aan de stijging van de vastgoedprijzen, die in datzelfde jaar een piek bereikten. Veel scholen hebben besloten om

⁴ De classificatie van overheidsfuncties (Cofog) is een door de Afdeling statistiek van de Verenigde Naties opgestelde indeling van de overheidsuitgaven, die ook door Eurostat wordt gehanteerd.

hun investeringsbudget (d.w.z. het voor andere uitgaven dan salarissen bestemde budget, goed voor bijna $\frac{3}{4}$ van de totale uitgaven van scholen) niet zozeer te gebruiken voor de aanschaf van nieuwe materialen en apparatuur, maar voor investeringen in nieuwe gebouwen. Sommige scholen, en met name een aantal regionale onderwijsinstellingen (*ROC's*), zijn verhuisd van bestaande, functionele gebouwen naar nieuwe gebouwen waarin zij zoveel hebben geïnvesteerd dat zij nu met financiële problemen te kampen hebben en hun uitgaven moeten terugdringen, hetgeen direct van invloed is op de kwaliteit van het onderwijs⁵.

---

⁵ Zie ook: [Onderzoek naar de financiële positie van schoolbesturen in po en vo, OCW \(2012\)](#).

Kader 2: Voornaamste maatregelen

Ontvangsten	Uitgaven
2012	
<ul style="list-style-type: none"> • Beperking heffingskorting voor alleenstaande ouders (0,1 % van het bbp) • Terugdraaiing verhoging eigen risico zorgverzekering (0,1 % van het bbp) 	<ul style="list-style-type: none"> • Zorgtoeslagen (-0,1 % van het bbp) • Kinderopvangtoeslagen (-0,1 % van het bbp)
2013	
<ul style="list-style-type: none"> • Aanpassing aftrekbaarheid pensioenen (vanaf 2013 komen minder pensioenpremies in aanmerking voor fiscale aftrekbaarheid) (0,1 % van het bbp) • Verhoging btw-tarief met 2 procentpunten met ingang van oktober 2012 (0,7 % van het bbp) • Fiscaal vergroeningspakket en verhoging van de accijnzen op alcohol, tabak en frisdrank (0,25 % van het bbp) • Beperking aftrekbaarheid hypotheekrente voor nieuwe hypotheeklen (0 % van het bbp; structurele besparingen lang na de programmaperiode) • Verhoging assurantiebelasting (0,2 % van het bbp) 	<ul style="list-style-type: none"> • Zorgtoeslagen (-0,1 % van het bbp) • Basisonderwijs (-0,1 % van het bbp) • Verhoging eigen bijdrage voor gespecialiseerde gezondheidszorg in combinatie met andere maatregelen (0,3 % van het bbp) • Verhoging aow-leeftijd (0 % van het bbp, maar aanzienlijke structurele besparingen na de programmaperiode) • Loonstop (voor ambtenaren en niet-indexering van belastingschijven van de inkomstenbelasting) (0,5 % van het bbp)
2014	
<ul style="list-style-type: none"> • Stimulering doorstroom huurwoningen (0,2 % van het bbp) • Belastingheffing stamrechten en box 2 (0,5 % van het bbp, langetermijneffect negatief) • Bevriezing belastingschijven en heffingskortingen (0,15 % van het bbp) • Inhouding lastenveloppen bedrijfsleven (0,1 % van het bbp) 	<ul style="list-style-type: none"> • Overheid (loonstop, prijsbijstelling etc.) (-0,3 % van het bbp) • Gezondheidszorg (-0,2 % van het bbp)
2015	

<ul style="list-style-type: none"> • Verlaging aardgaswinning (-0,1 % van het bbp) 	<ul style="list-style-type: none"> • Overheidsuitgaven (-0,3 % van het bbp) • Diverse maatregelen gezondheidszorg
2016	
<ul style="list-style-type: none"> • Verlaging aardgaswinning (-0,2 % van het bbp) 	<ul style="list-style-type: none"> • Overheidsuitgaven (-0,1 % van het bbp) • Diverse maatregelen gezondheidszorg
<p><u>Noot:</u> Het in de tabel genoemde budgettaire effect is het effect zoals vermeld in het programma en andere documenten van de nationale autoriteiten. Een positief cijfer houdt in dat de ontvangsten/uitgaven stijgen als gevolg van de maatregel in kwestie.</p>	

Begrotingskader

Nederland heeft een robuust begrotingskader. Los van de vraag of het precies voldoet aan de EU-regelgeving die in de afgelopen paar jaren is ingevoerd, is het stevige budgettaire middellangetermijnkader van Nederland in de EU lang als een best practice beschouwd. De voornaamste kenmerken van het thans bestaande meerjarige trendmatige begrotingskader zijn: i) het gebruik van reële uitgavenplafonds, die vooraf zijn vastgesteld en gedurende de volledige kabinetsperiode van toepassing zijn, ii) automatische stabilisatie van de ontvangsten, en iii) het gebruik van onafhankelijk opgestelde macro-economische aannames. Tijdens een kabinetsformatie worden jaarlijkse budgettaire streefcijfers voor de overheidsuitgaven en de belastingdruk voor de gehele kabinetsperiode vastgesteld. De Nederlandse autoriteiten zijn vastbesloten te voldoen aan hun verplichtingen uit hoofde van het stabiliteits- en groeipact (zie kader 3). Om dit commitment kracht bij te zetten, hebben zij het Verdrag inzake stabiliteit, coördinatie en bestuur in de Economische en Monetaire Unie geratificeerd⁶. In december 2013 heeft de Eerste Kamer haar goedkeuring gehecht aan wetgeving om de EU-richtlijn inzake begrotingskaders en het begrotingspact per 1 januari 2014 in nationale wetgeving om te zetten (waarbij met name de Raad van State als onafhankelijke instelling wordt belast met de monitoring van de begrotingsregelgeving). Daaronder vallen ook bepalingen en coördinatiemechanismen voor de financiën van de decentrale overheden (*Wet houdbare overheidsfinanciën*). Hoewel de correctiemechanismen die voor gezonde overheidsfinanciën op decentraal niveau moeten zorgen, in de praktijk niet al te krachtig zijn, is er al met al sprake van een welkome ontwikkeling omdat de wet waarschijnlijk tot een betere monitoring van de overheidsuitgaven leidt. De geplande overdracht van een groot aantal taken van de Rijksoverheid aan de gemeenten die in januari 2015 ingaat en gepaard zal gaan met forse bezuinigingen (zie onder 3.5), zal een testcase zijn om te zien hoe de nieuwe monitoringregelgeving voor de overheidsfinanciën in de diverse geledingen van de overheid uitpakt. De decentralisatie brengt ook bepaalde risico's mee voor de kwaliteit en toegankelijkheid van de lokale publieke dienstverlening (zie onder 3.5).

⁶ Nederland heeft het verdrag in oktober 2013 geratificeerd. Titel III van dat verdrag, bekend onder de naam "begrotingspact", bevat een reeks aangescherpte voorschriften en regelingen.

Kader 3: Nederland en het stabiliteits- en groeipact

Nederland valt momenteel onder het corrigerende deel van het stabiliteits- en groeipact. In 2009 leidde de Raad de buitensporigtekortprocedure ten aanzien van Nederland in en deed hij de aanbeveling om het buitensporige tekort uiterlijk in 2013 te corrigeren. In de herziene aanbeveling van de Raad van juni 2013 werd deze termijn verlengd tot 2014. In deze herziene aanbeveling gaf de Raad het volgende advies: 2. *Nederland bereikt een nominaal tekort van 3,6 % van het bbp in 2013 en van 2,8 % van het bbp in 2014, wat overeenkomt met een verbetering van het structurele saldo met respectievelijk 0,6 % en 0,7 % van het bbp in 2013 en 2014, op basis van de geactualiseerde voorjaarsprognoses 2013 van de diensten van de Commissie.* 3. *Nederland legt de reeds in het kader van de begroting van 2013 vastgestelde meerjarige maatregelen ten uitvoer en zorgt voor compensatie indien deze minder resultaat opleveren dan thans wordt verwacht, en het neemt voldoende aanvullende maatregelen om het buitensporige tekort in 2014 te corrigeren. De Raad stelt 1 oktober vast als uiterste datum voor de Nederlandse autoriteiten om effectieve actie te ondernemen en om, overeenkomstig artikel 3, lid 4 bis, van Verordening (EG) nr. 1467/97, uitvoerig verslag uit te brengen over de voorgenomen consolidatiestrategie om de doelstellingen te bereiken. Om het welslagen van de budgettaire consolidatiestrategie te waarborgen is het bovendien van belang dat de begrotingsconsolidatie gepaard gaat met omvattende structurele hervormingen, overeenkomstig de aanbevelingen die de Raad in het kader van het Europees semester aan Nederland heeft gericht, en met name die welke verband houden met het preventieve deel van de procedure bij macro-economische onevenwichtigheden.*

In het jaar na de correctie van het buitensporige tekort zal Nederland onder het preventieve deel van het SGP vallen en moet het ervoor zorgen dat voldoende vooruitgang richting zijn MTD wordt geboekt. Aangezien de schuldquote in 2013 73,5 % van het bbp bedroeg en daarmee boven de referentiewaarde van 60 % van het bbp lag, zou in de drie jaar na de correctie van het buitensporige tekort de overgangsregelingen voor de naleving van het schuld criterium eveneens op Nederland van toepassing zijn. In die periode moet het dan voldoende vooruitgang boeken om aan het schuld criterium te voldoen.

Een overzicht van de huidige stand van zaken in de buitensporigtekortprocedures is te vinden op: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/deficit/index_en.htm

Met de economische crisis zijn zwakke punten in het begrotingskader aan het licht gekomen waardoor de achtereenvolgende kabinetten de begroting hebben aangepast ten opzichte van de oorspronkelijke, in het kader vastgelegde streefcijfers. Na het uitbreken van de crisis hebben de verschillende kabinetten hun budgettaire middellangetermijnplannen bijgesteld en aangevuld met ingrijpende consolidatiemaatregelen, deels omdat de oorspronkelijke uitgavenplafonds waren gebaseerd op groeitrajecten die te optimistisch bleken. Op basis van het huidige regeerakkoord mogen de automatische stabilisatoren vrij werken binnen elk afzonderlijk uitgavenplafond voor de Rijksbegroting in enge zin, de sociale zekerheid en de gezondheidszorg, zolang de algehele begrotingssituatie van het land in overeenstemming blijft met de Europese begrotingsregels. Wat de nationale begrotingsregels betreft, worden de rente-uitgaven buiten het uitgavenplafond gehouden, terwijl conjunctuurgevoelige uitgaven (zoals sociale en werkloosheidsuitkeringen) er wél onder

vallen⁷. Dit kan tot gevolg hebben dat de automatische stabilisatoren bij een economische inzinking niet naar behoren werken. Er wordt niet nader aangegeven met welke mogelijke acties de algemene toezegging om zich hoe dan ook aan de Europese regels te houden, gestand wordt gedaan.

Houdbaarheid op lange termijn

Nederland moet iets doen aan het probleem dat de houdbaarheid van de begroting op lange termijn in gevaar kan komen. De overheidsschuld (73,5 % van het bbp in 2013 en er wordt van uitgegaan dat dit percentage tot en met 2015 op ongeveer hetzelfde niveau blijft) ligt momenteel boven de in het Verdrag vastgelegde drempel van 60 % van het bbp en zal volgens de prognoses in 2030 nog verder zijn opgelopen. Volgens het Ageing Report 2012 blijkt Nederland op middellange termijn een gemiddeld budgettair houdbaarheidsrisico te lopen. Het houdbaarheidssaldo voor de middellange termijn⁸, dat weergeeft welke aanpassing tot en met 2020 vereist is om de schuldquote in 2030 terug te dringen tot 60 % van het bbp, bedraagt 1,2 % van het bbp en hangt in de eerste plaats samen met de verwachte vergrijzingskosten, goed voor 1 procentpunt van het bbp tot en met 2030, en met de hoge overheidsschuld (73,4 % van het bbp in 2015). Op lange termijn lijkt Nederland een gemiddeld budgettair houdbaarheidsrisico te lopen, dat in de eerste plaats verband houdt met de verwachte vergrijzingskosten - tot in de verre toekomst goed voor 4 procentpunt van het bbp - en met name de kosten van de langdurige zorg. Het houdbaarheidssaldo voor de lange termijn⁹, dat weergeeft welke aanpassing nodig is om ervoor te zorgen dat de schuldquote geen voortdurend stijgende lijn vertoont, bedraagt 5,3 % van het bbp. Als het structurele primaire saldo zou terugkeren naar de in het verleden waargenomen lagere waarden, zoals het gemiddelde over de periode 2004-2013, zouden de risico's toenemen. Daarom zou Nederland

---

⁷ <http://statengeneraaldigitaal.nl/document?id=sgd:19801981:0001348>

⁸ Zie tabel V. De indicator voor het houdbaarheidssaldo voor de middellange termijn (S1) geeft weer welke aanpassing in de vorm van een gestage verbetering van het structurele primaire saldo tot en met 2020 vereist is en vervolgens tien jaar lang moet worden volgehouden om de schuldquote in 2030 terug te brengen tot 60 % van het bbp, met inbegrip van de financiering voor eventuele aanvullende uitgaven die tot en met het streefjaar nodig zijn in verband met de vergrijzing. Ter beoordeling van de omvang van het houdbaarheidsprobleem zijn de volgende drempelwaarden gebruikt: i) indien de waarde van S1 minder is dan nul, dan wordt het risico voor het land als gering aangemerkt, ii) indien het primaire saldo na het laatste jaar van de najaarsprognoses 2013 (d.w.z. 2015) tot en met 2020 structureel moet worden aangepast met ten hoogste 0,5 procentpunt van het bbp (dus cumulatief met 2,5 procentpunt), dan wordt het risico als gemiddeld aangemerkt, en iii) indien de waarde ervan hoger is dan 2,5 procentpunt (hetgeen betekent dat een structurele aanpassing van meer dan 0,5 procentpunt van het bbp per jaar nodig is), dan wordt het risico als hoog aangemerkt.

⁹ Zie tabel V. De indicator voor het houdbaarheidssaldo voor de lange termijn (S2) geeft weer welke onmiddellijke en blijvende aanpassing vereist is om aan de intertemporele begrotingsbeperking, met inbegrip van de vergrijzingskosten, te voldoen. S2 bestaat uit twee componenten: i) de initiële begrotingssituatie (IBS), die het verschil ten opzichte van het schuldstabiliserende primaire saldo weergeeft, en ii) de extra aanpassing die in verband met de vergrijzingskosten vereist is. De voornaamste aanname bij de afleiding van S2 is dat de stijging van de schuldquote over een oneindige tijdshorizon wordt begrensd door het renteverskil (d.w.z. het verschil tussen de nominale rente en de reële groei), hetgeen dus niet noodzakelijkerwijs impliceert dat de schuldquote tot onder de in het EU-Verdrag vastgelegde drempelwaarde van 60 % zal dalen. Voor S2 zijn de volgende drempelwaarden gebruikt: i) indien de waarde van S2 lager is dan 2, dan wordt het risico voor het land als gering aangemerkt, ii) indien de waarde ervan tussen 2 en 6 ligt, dan wordt het risico als gemiddeld aangemerkt, en iii) indien de waarde ervan hoger is dan 6, dan wordt het risico als hoog aangemerkt.

de overheidsschuld moeten terugdringen en de leeftijdsgebonden uitgaven¹⁰ nog verder moeten indammen om de overheidsfinanciën op lange termijn beter houdbaar te maken.

Een betrekkelijk groot deel van het Nederlandse bbp wordt uitgegeven aan pensioenen en langdurige zorg. Gezien de vergrijzing moeten de huidige gezondheidszorg en de langdurige zorg worden hervormd om een passende intra- en intergenerationele kosten- en risicodeling te waarborgen en de kwaliteit en toegankelijkheid ervan op een bepaald niveau te houden. Daartoe heeft Nederland ingrijpende hervormingen in de publiek (op omslagbasis) en particulier gefinancierde pijlers van het pensioenstelsel en in de langdurige zorg in gang gezet. Naast de hervormingen in tweedepijlerpensioenen wordt ook gewerkt aan de invoering van maatregelen om oudere werknemers te stimuleren langer te blijven werken, en hun arbeidsmarktmobiliteit te verhogen. In het kader van de hervormingen in de langdurige zorg worden taken naar de gemeenten verschoven, met de bedoeling de totale uitgaven terug te dringen en efficiëntiewinsten te behalen om de kostenstijgingen aan banden te leggen. Hoewel de Rijksoverheid, de gemeenten en de sociale partners over de meeste van deze hervormingen al overeenstemming hebben bereikt, moet een aantal ervan nog nader worden ingevuld en nog worden goedgekeurd¹¹. De uitvoeringsrisico's van deze decentralisatie hebben betrekking op zowel de realisatie van het totale te besparen bedrag als de gevolgen ervan voor de toegang tot en de kwaliteit van de zorg (ook wat de regionale spreiding betreft). Al met al heeft Nederland enige vooruitgang geboekt bij de aanpak van dit probleem.

Nederland heeft enige vooruitgang geboekt bij de uitvoering van het deel van de aanbeveling dat betrekking heeft op de aanpassing van de tweedepijlerpensioenen in overleg met de sociale partners om een passende intra- en intergenerationele kosten- en risicodeling te waarborgen. Het pensioenstelsel is op lange termijn beter houdbaar geworden door de geleidelijke verhoging van de aow-leeftijd van 65 jaar in 2012 naar 67 jaar in 2023¹², maar er is een langdurige discussie gevoerd over de technische parameters voor de pensioenhervorming in de tweede pijler. Het jaarlijkse opbouwpercentage dat vrijgesteld is van belastingen, wordt verlaagd van 2,15 % in 2014¹³ naar 1,875 % vanaf januari 2015. Dit zou moeten leiden tot een verlaging van de pensioenpremies (ervan uitgaande dat de pensioenfondsen het lagere opbouwpercentage vertalen in lagere premies), maar ook in lagere pensioenuitkeringen in de toekomst. Op dit moment zijn de Nederlandse pensioenen vanuit EU-perspectief vrij royaal en hoeven de lagere uitkeringen dus niet te betekenen dat de pensioenen als zodanig niet meer toereikend zijn. Wel kan, met name gelet op het feit dat arbeidsrelaties minder stabiel zijn dan in het verleden, de differentiatie in de pensioeninkomens van de toekomstige gepensioneerden toenemen. Op grond daarvan kan een herbezinning op het bestaande stelsel voor de belastingheffing op pensioenen en vermogen de moeite waard zijn. In het kader van de geplande hervormingen wordt het financiële toezicht op de pensioenfondsen verbeterd en aangescherpt. Ook zal meer gebruik worden gemaakt van financiële buffers om financiële tegenslagen beter op te kunnen vangen. Daardoor zou het stelsel minder conjunctuurgevoelig moeten worden. Als de pensioenen na financiële

---

¹⁰ De vergrijzingskosten omvatten de langetermijnprojecties voor de leeftijdsgebonden uitgaven aan pensioenen, gezondheidszorg, langdurige zorg, onderwijs en werkloosheidsuitkeringen. Zie voor nadere informatie het Ageing Report 2012.

¹¹ Een overzicht is te vinden op: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/zorgverzekering/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2014/03/24/kamerbrief-over-tijdpad-hervorming-langdurige-zorg.html>

¹² De aow-leeftijd wordt geleidelijk verhoogd tot 67 jaar in 2023. Vanaf 2024 wordt de aow-leeftijd gekoppeld aan de levensverwachting. Er worden thans onderhandelingen gevoerd over een versnelling van dit proces en de aow-leeftijd al vanaf 2021 aan de levensverwachting te koppelen.

¹³ Dit fiscaal gefaciliteerde jaarlijkse opbouwpercentage was al verlaagd van 2,25 % naar 2,15 % in 2014.

tegenslagen moeten worden aangepast, zal de Nederlandsche Bank toetsen op welke wijze de pensioenfondsen met intergenerationele effecten rekening hebben gehouden om de inter- en intragenerationele billijkheid in pensioencontracten te waarborgen. De voorgestelde wetgeving ligt momenteel bij het parlement. De hervorming van het pensioenstelsel van de tweede pijler gaat over het geheel genomen de goede kant op, hoewel een fundamentele evaluatie van het stelsel en de governance ervan wellicht noodzakelijk blijft. Derhalve is de aangekondigde brede maatschappelijke discussie over de toekomst van de pensioenen, hetgeen duidt op een meer fundamentele herbeoordeling van de rol ervan, ook een welkome ontwikkeling.

Nederland heeft een ingrijpende hervorming van de langdurige zorg gepland die de kosteneffectiviteit en houdbaarheid van deze zorg moet verbeteren en die in 2015 moet ingaan. Gemeenten krijgen daarin een grotere rol en er moet meer gebruik worden gemaakt van informele zorg. De Rijksoverheid blijft verantwoordelijk voor de institutionele zorg, terwijl de gemeenten verantwoordelijk worden voor het grootste deel van de thuiszorg. Het is van belang dat de hervorming zodanig wordt uitgevoerd dat de toegankelijkheid, kosteneffectiviteit en houdbaarheid van een hoogwaardige langdurige zorg gewaarborgd blijven, zulks onverminderd de beoogde forse structurele besparingen. Het is nog te vroeg om te zeggen of deze besparingen daadwerkelijk zullen worden gerealiseerd. Er zouden evenwel, gezien het feit dat de hervorming slechts betrekking heeft op een deel van de overheidsuitgaven aan langdurige zorg, nog aanvullende maatregelen nodig zijn om ervoor te zorgen dat het stelsel als zodanig financieel houdbaar blijft. Door een grotere nadruk te leggen op revalidatie en zelfstandig wonen zou de behoefte aan institutionele zorg kunnen worden teruggedrongen en zouden besparingen kunnen worden gerealiseerd zonder dat de toegankelijkheid van de zorg in het gedrang komt.

Belastingstelsel

Nederland heeft in 2013 een landspecifieke aanbeveling over de afbouw van negatieve fiscale arbeidsprikkels gekregen. In het voorliggende werkdocument wordt geconcludeerd dat Nederland enige vooruitgang heeft geboekt bij de uitvoering van deze aanbeveling. In 2014 is bij wetgeving vastgesteld dat de arbeidskorting over een periode van vier jaar met 950 EUR wordt verhoogd om de werkloosheids- en de inactiviteitsval te verkleinen. Ook wordt de algemene heffingskorting over deze jaren met 260 EUR verhoogd. Deze verhogingen gelden echter alleen voor de lagere inkomens. Beide kortingen worden geleidelijk verlaagd en uiteindelijk afgeschaft voor de hogere inkomens. Het gevolg daarvan is dat de progressiviteit van de inkomstenbelasting met de verhoging van de marginale druk voor de middeninkomens toeneemt.

De opbrengsten van de hervorming van de fiscale behandeling van het eigenwoningbezit worden vanaf 2014 deels ingezet voor een verlaging van de loonbelasting. Het is de bedoeling om met deze opbrengsten een verlenging van de drempelwaarde van de hoogste belastingschijf en vanaf 2018 een verlaging van de tarieven van de tweede en derde schijf (de laagste) te bekostigen. In de praktijk zouden daarmee vooral de lagere en de middeninkomens moeten profiteren van de lagere loonbelasting. Een snellere beperking van de hypotheekrenteaf trek zou de verschillen in belastingheffing tussen het koop- en het huursegment van de woningmarkt verkleinen en daarmee bijdragen aan het ontstaan van een goed functionerende huurmarkt. De resulterende netto belastingopbrengsten zouden kunnen worden gebruikt voor een generieke verlaging van de belastingdruk op bijvoorbeeld arbeid, hetgeen mogelijk gunstig uitpakt voor zowel de werkgelegenheid als het beschikbare

inkomen van huishoudens. Voor een analyse van de vorderingen die bij de versnelling van de beoogde beperking van de hypotheekrenteaftrek zijn gemaakt, wordt verwezen naar hoofdstuk 3.4.

Met 3,9 % van het bbp liggen de milieubelastingen in Nederland, uitgedrukt als percentage van het bbp, in de EU op het op een na hoogste niveau. De vervoersbelastingen, en met name de bpm, zorgen voor aanzienlijke inkomsten. Nederland is een van de weinige landen in de EU met vrij hoge belastingen op vervuiling, om te beginnen de verontreinigingsheffing en de zuiveringsheffing (0,72 % van het bbp tegen 0,1 % van het bbp in de EU-27)¹⁴. Hoewel de Nederlandse milieubelastingen tot de hoogste in de EU behoren, ontvangen de energie-intensieve industrie en de tuinbouw nog subsidies in de vorm van lagere energiebelastingen¹⁵. Voorts verleent de overheid voor oldtimers nog milieuschadelijke subsidies, ook al zijn deze verlaagd.

De accijnzen op diesel en lpg zijn met ingang van 2014 verhoogd en de motorrijtuigenbelasting is hervormd. Na deze verhogingen ligt de belasting op diesel dicht bij het EU-gemiddelde, maar de belasting op benzine is naar EU-normen hoog, hetgeen resulteert in het op een na grootste belastingverschil tussen benzine en diesel in de EU¹⁶. In de afgelopen paar jaren zijn milieufactoren toegevoegd aan de fiscale bijtelling, de motorrijtuigenbelasting en de bpm. Daardoor is de verkoop van energiezuinige auto's sterk gestegen en zijn de ontvangsten uit de bpm fors gedaald. De emissiegrenzen voor de lagere belastingtarieven zijn in 2014 aangescherpt en worden in 2015 nog verder aangescherpt¹⁷. De belastingen op bedrijfsauto's blijven laag¹⁸.

Het belastingplan 2014¹⁹ bevat een aantal maatregelen met een groeivriendelijke belastingverschuiving, zoals een verhoging van de tarieven op leidingwater en de herinvoering van de afvalstoffenbelasting. De belastingheffing zou evenwel verder kunnen worden verschoven van arbeid naar milieu- en andere belastingen die minder schadelijk zijn voor de groei²⁰ (bijvoorbeeld via een beperking van de fiscale begunstiging van diesel ten opzichte van benzine, een verlaging van milieuschadelijke subsidies, een beperking van de reikwijdte van het verlaagde btw-tarief, afschaffing van de aftrek voor een geringe hypotheekschuld en een snellere en ambitieuzere beperking van de hypotheekrenteaftrek, terwijl een verhoging van de periodieke onroerendgoedbelasting zou kunnen worden overwogen).

Multinationale ondernemingen sluiten veelvuldig financiële stromen om fiscale redenen via Nederland naar andere rechtsgebieden. Volgens een OESO-studie²¹ verschuiven sommige internationale vennootschappen hun winsten via Nederland naar rechtsgebieden met lage belastingen. Mede omdat over uitgaande royalty's en rentebetalingen geen belasting wordt ingehouden en de Nederlandse fiscus in zogeheten tax rulings vooraf uitsluitel geeft over de fiscale gevolgen van dergelijke activiteiten, zijn tal van special-purpose vehicles in

¹⁴ [Taxation trends in the European Union](#) (Eurostat, 2013).

¹⁵ [Taxing Energy Use: A Graphical Analysis](#) (OESO, 2013).

¹⁶ [Tax reforms in EU Member States 2013](#) (Europese Commissie, 2013).

¹⁷ [Taxation trends in the European Union](#) (Eurostat, 2013).

¹⁸ Volgens ramingen uit 2010 resulteert de lage belastinggrondslag voor bedrijfsauto's in een belastingderving van 1,5 miljard EUR per jaar, circa 0,2 % van het bbp (zie Commission Taxation Papers 22/2010).

¹⁹ [Wijzigingen in de belastingheffing met ingang van 1 januari 2014](#) (Ministerie van Financiën, 2013).

²⁰ [Tax reforms in EU Member States 2013](#) (Europese Commissie, 2013), blz. 47.

²¹ [Addressing Base Erosion and Profit Shifting](#) (OESO, 2013).

Nederland geregistreerd zonder substantiële fysieke aanwezigheid aldaar. Daardoor lopen via special-purpose-entiteiten omvangrijke financiële stromen over Nederland ter grootte van een bedrag van meer dan driemaal het Nederlandse bbp²². Het kabinet heeft onlangs nieuwe substantie-eisen voor holdings ingevoerd. Deze eisen komen erop neer dat een reële aanwezigheid in Nederland moet kunnen worden vastgesteld, door bijvoorbeeld te verlangen ten minste de helft van het aantal bestuursleden woonachtig of feitelijk gevestigd is in Nederland en dat de boekhouding van de onderneming in Nederland wordt gevoerd. Daarmee moet worden voorkomen dat belastingplichtige ondernemingen zonder reële aanwezigheid in Nederland profiteren van het Nederlandse netwerk van belastingverdragen.

3.2. Financiële sector

De bankensector in Nederland is een van de grootste in de EU in termen van de balansomvang ten opzichte van het bbp. In 2013 bedroegen de totale activa van de bankensector bijna viermaal het bbp. De Nederlandse bankensector kent een grote mate van concentratie. Sinds het uitbreken is de crisis is de sector gekrompen en is de kapitalisatie ervan verbeterd. De drie grootste banken hebben meer dan 80 % van de totale activa in de sector in beheer. Een van de drie banken is, samen met een kleinere bank, eigendom van de staat. Het kabinet heeft kenbaar gemaakt dat het beide banken wil herprivatiseren.

Vanwege de verplichte besparingen via de pensioenfondsen blijft er voor de huishoudens weinig ruimte over om nog buiten het pensioenstelsel om te sparen. Tegelijk zorgden krachtige prikkels, vooral van fiscale aard, ervoor dat zij aflossingsvrije hypotheekleningen afsloten in combinatie met hoge loan-to-value ratio's zodat tegenover de eigen woning hoge schulden stonden. Daardoor heeft de bankensector een relatief hoog percentage binnenlandse hypotheekleningen op de balans staan en is zij voor de financiering ervan sterk afhankelijk van wholesalefinanciering. Het gevolg is een financieringsgat van 75 % van het bbp en een ratio kredieten/deposito's (LTD) van meer dan 200 %. Door het aangescherpte kredietverleningsbeleid en doordat de huishoudens uit voorzorg meer zijn gaan sparen, is het financieringsgat kleiner geworden, maar de Nederlandse banken blijven vanwege hun afhankelijkheid van marktfinanciering kwetsbaar voor ontwikkelingen op de financiële markten, met name wat betreft de looptijd mismatches. Gezien het geringe aantal probleemleningen, betalingsachterstanden en gedwongen verkopen zal de grote hypotheekportefeuille op korte termijn waarschijnlijk geen risico opleveren. Bovendien is de huizenmarkt inmiddels gestabiliseerd en ebt als gevolg daarvan het gevaar dat de huizenprijzen hard worden geraakt, weg.

In de komende jaren zullen nieuwe regels en wijzigingen in de fiscale behandeling van hypotheekleningen resulteren in een sterkere bankensector met minder schulden. Sinds begin 2013 komen alleen nog hypotheekleningen die lineair of annuïtair over dertig jaar worden afgelost, in aanmerking voor de hypotheekrenteaftrek. Daardoor worden aflossingsvrije hypotheekleningen, die voordien zeer populair waren, praktisch niet meer afgesloten. In de loop der tijd zal de omvang van de uitstaande hypotheekleningen op de balans van banken afnemen door de aflossingen op de hoofdsom die tijdens de duur van de hypotheekovereenkomst plaatsvinden. Dit is gunstig voor de kapitaalratio's. Omdat de bestaande gevallen worden ontzien en vanwege het grote volume aan aflossingsvrije hypotheekleningen in al hun verschillende vormen zal dit echter een geleidelijk proces worden waarvan de resultaten pas op lange termijn zichtbaar

---

²² Zie ook: [Diepgaande evaluatie macro-economische onevenwichtigheden — Nederland 2014](#).

worden. De hogere kapitaalratio's zullen ertoe bijdragen om eventuele toekomstige verliezen te absorberen, het vertrouwen te verbeteren en de markttoegang veilig te stellen.

De toegang tot financiering blijft een probleem, met name voor het mkb, maar over het geheel genomen lijken de gevolgen ervan beperkt. In de meest recente ECB-enquête²³ heeft 20 % van de mkb'ers aangegeven dat de toegang tot financiering hun grootste probleem is. Dit is een van de hoogste percentages in de EU. Op dit moment lijken de gevolgen daarvan beperkt. Volgens de enquête is de vraag vanuit het mkb naar krediet gering in vergelijking met andere lidstaten en veelal afkomstig van ondernemingen die er financieel niet goed voor staan. Al met al wordt rond de 5 % van alle mkb'ers met een afwijzing van de kredietaanvraag geconfronteerd, een hoger percentage dan in Duitsland (3 %), maar vergelijkbaar met België (4 %) en Frankrijk (5 %)²⁴. Dat het afwijzingspercentage iets hoger ligt dan in Duitsland, heeft waarschijnlijk te maken met de kredietcyclus in relatie tot de staat van de binnenlandse economie, waar een flinke daling van de binnenlandse vraag, en met name van de particuliere consumptie, heeft plaatsgevonden. Dit heeft vervolgens een weerslag gehad op de investeringsmogelijkheden en daarmee op de kredietvraag, met name bij bedrijven die zich op de binnenlandse markt richten, vaak mkb'ers. Door deze trends zijn de betalingsachterstanden bij mkb-kredieten van het tweede kwartaal van 2009 tot het tweede kwartaal van 2013 verdubbeld²⁵. Daarnaast is de waarde van (potentieel) onderpand gedaald door de daling van de huizenprijzen. Aangezien de Nederlandse banken nog goed op koers liggen om hun nieuwe kapitaalratio's, zelfs in ongunstige scenario's, te halen²⁶, lijkt er geen probleem te zijn bij het kredietaanbod voor zover het gaat om de kredietgenererende capaciteit van de banken. Het algehele kredietaanbod lijkt een herstel niet ernstig te belemmeren.

Zoals beschreven in het nationale hervormingsprogramma, hebben de Nederlandse autoriteiten een reeks maatregelen genomen die de toegang van het mkb tot financiering moeten vergemakkelijken. Zo zet het kabinet de bestaande garantieregelingen voort en verruimt het de bestaande budgetten. Ook heeft het het maximum voor microkredieten opgetrokken en kijkt het naar alternatieve financieringswijzen. Deze instrumenten lijken echter niet volledig te worden benut. Ofwel betekent dit dat ze niet effectief zijn ofwel is dit een verdere aanwijzing dat de toegang van het mkb tot financiering geen groot probleem is. In elk geval kan het de moeite waard zijn om de efficiëntie van de instrumenten tegen het licht te houden. Op middellange termijn zouden, door het vrijwel verdwijnen van de aflossingsvrije hypotheek van de hypotheekmarkt met de inkrimping van de hypotheekportefeuille van banken tot gevolg, activa en kapitaal moeten vrijkomen om krediet te verschaffen aan de meer productieve sectoren van de economie. Het zal echter geruime tijd duren voordat de bestaande financieringsstructuren, die vooralsnog de overhand hebben, zullen zijn aangepast.

3.3. Arbeidsmarkt²⁷, onderwijs en sociaal beleid

Voor de Nederlandse economie blijft het gezien de vergrijzing van essentieel belang dat ervoor wordt gezorgd dat er op lange termijn voldoende arbeidsaanbod is. Het is van cruciaal belang om de grote arbeidsreserve, inclusief vrouwen, mensen met een

---

²³ Bron: www.ecb.int/stats/money/surveys/sme/html/index.en.html

²⁴ Bron: http://www.dnb.nl/binaries/DNBos3_tcm46-306789.pdf

²⁵ Bron: http://www.dnb.nl/binaries/DNBos3_tcm46-306789.pdf

²⁶ Bron: http://www.dnb.nl/binaries/DNBos3_tcm46-306789.pdf, zie ook: [Kredietverlening aan het MKB](#).

²⁷ Zie voor nadere informatie het gezamenlijk verslag over de werkgelegenheid 2014, COM(2013)801, met daarin een scorebord van kernindicatoren op sociaal en werkgelegenheidsgebied.

migrantenachtergrond, mensen met een beperking en jongeren en ouderen, goed te benutten. Het kabinet heeft een ambitieuze hervormingsagenda opgesteld om de arbeidsparticipatie en -mobiliteit te bevorderen (zie kader 4). Het gaat om ingrijpende hervormingen, die echter door een lastig proces van onderhandelingen met de sociale partners vertraging hebben opgelopen.

De Nederlandse arbeidsmarkt heeft het ondanks de gestage stijging van de werkloosheid redelijk goed gedaan in vergelijking met die in andere EU-landen. Voor 2014 wordt een verdere stijging van de werkloosheid verwacht, zij in een veel trager tempo. In de loop van het jaar zou deze moeten gaan dalen. De groei van de werkloosheid en de gestage stijging van het arbeidsaanbod op korte termijn (zie hoofdstuk 2) kunnen leiden tot een daling van de participatiegraad in 2013 en 2014, waardoor het lastiger zou worden om het participatiedoel van 80 % in 2020 te halen. In 2012 bedroeg het percentage mensen dat geen baan heeft en geen onderwijs of opleiding volgt, rond de 4 %. Dit is het laagste cijfer in de EU. Het percentage voortijdige schoolverlaters is significant gedaald tot 9,2 % in 2012. De jeugdwerkloosheid ligt nog substantieel lager dan in de meeste andere Europese landen, maar vertoont wel een stijgende lijn (11,5 % in 2013).

Nederland heeft in 2013 een landspecifieke aanbeveling gekregen over een betere benutting van het arbeidsreservoir om de arbeidsmarktparticipatie te verhogen teneinde toekomstige arbeidstekorten op te vangen. In het voorliggende werkdocument wordt geconcludeerd dat Nederland enige vooruitgang heeft geboekt bij het treffen van maatregelen om aan deze aanbeveling uitvoering te geven.

Kader 4: Stand van zaken op hervormingsgebied na het Sociaal Akkoord²⁸			
Hervorming arbeidsmarkt	Naam voorgestelde wet (wetten die bij deze wet worden vervangen)	Stand van zaken parlementaire goedkeuring	Verwachte datum van invoering
Hervorming werkloosheidsuitkeringen en rechtsbescherming werknemers	<i>Wet werk en zekerheid</i> , vervangt: Werkloosheidswet (WW) en wijzigt diverse wetten inzake het ontslagrecht.	Voorgestelde wet is goedgekeurd door de Tweede Kamer en is ingediend bij de Eerste Kamer ter goedkeuring vóór het zomerreces van 2014 (10 juli 2014).	Geleidelijke invoering vanaf juli 2015
Hervorming van regelingen arbeidsbeperkingen en de bijstandswet (Participatiewet)	<i>Participatiewet</i> , vervangt de <i>Wet werk en bijstand</i> (WWB), <i>Wet sociale werkvoorziening</i> (WSW) en delen van de <i>Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten</i>	Voorgestelde wet is goedgekeurd door de Tweede Kamer en is ingediend bij de Eerste Kamer ter goedkeuring vóór het zomerreces van 2014 (10 juli 2014).	1 januari 2015

²⁸ Het Sociaal Akkoord is op 11 april 2013 gesloten tussen de sociale partners en het kabinet.

	(Wajong).		
Akkoord om uiterlijk in 2026 125 000 banen beschikbaar te stellen voor mensen met een (arbeids)beperking	<i>Quotumwet</i> , vult de <i>Participatiewet</i> aan.	Internetconsultatie over de voorgestelde wet is afgesloten. De wet moet nog bij de Tweede Kamer worden ingediend. Krachtens de wet moet een bepaald percentage mensen met een beperking in dienst worden genomen, maar alleen indien de met de sociale partners overeengekomen streefcijfers niet worden gehaald.	De wet treedt alleen in werking als de beoogde resultaten niet zijn verwezenlijkt. In 2016 vindt een eerste evaluatie plaats.
Pensioenhervorming tweede pijler Verlaging van de opbouwpercentages	<i>Wet verlaging maximumopbouw- en premiepercentages pensioen en maximering pensioengevend inkomen</i> , wijzigt de regels voor de fiscaal vrijgestelde pensioenopbouw en wijzigt het Belastingplan 2014.	Voorgestelde wet is goedgekeurd door de Tweede Kamer en is ingediend bij de Eerste Kamer ter goedkeuring vóór het zomerreces.	1 januari 2015

Arbeidsmarkt en sociaal beleid

Nederland heeft in vergelijking met het EU-gemiddelde een hoge arbeidsmarktparticipatie van vrouwen²⁹. Een hoog percentage van hen werkt echter parttime en vaak zijn zij de minstverdienende partners. Het is van belang dat ervoor wordt gezorgd dat de minstverdienende partner niet fiscaal of anderszins ontmoedigd wordt om te gaan werken. In Nederland ligt het gemiddelde aantal uren dat vrouwen werken ruim onder het EU-gemiddelde. Het hoge parttimepercentage is ongunstig voor de financiële onafhankelijkheid van vrouwen en is deels de oorzaak van de grote loonkloof tussen mannen en vrouwen (16,9 %) ³⁰ en de grote, mede door cohorteffecten beïnvloede pensioenkloof tussen mannen en vrouwen (40 %) ³¹. Dit heeft echter niet geleid tot een forse toename van het armoederisico voor vrouwen, dat relatief laag blijft. Aangezien slechts 4,2 % van de

²⁹ In 2012 was dit 71,9 %, tegen een EU-gemiddelde van 62,3 %. Bron: NL Country Fiche on Gender Equality and Policy Developments (ENEGE, vierde kwartaal 2013), blz.15.

³⁰ Gegevens over 2012. Bron: NL Country Fiche on Gender Equality and Policy Developments (ENEGE, eerste kwartaal 2014).

³¹ Gegevens over 2010. Bron: ENEGE Report: [The Gender Gap in Pensions in the EU](#) (2013), blz. 48.

parttimers meer wil werken (tegen 10 tot 60 % in alle andere lidstaten)³² lijkt het parttimepercentage grotendeels te berusten op persoonlijke voorkeuren. Om de negatieve fiscale arbeidsprikkels voor de minstverdienende partners te beperken, heeft Nederland maatregelen getroffen die langer werken aantrekkelijker moeten maken, bijvoorbeeld door de overdraagbare heffingskorting voor de minstverdienende partner conform de landspecifieke aanbeveling van 2013 uit te faseren en de arbeidskorting voor de lagere inkomens te verhogen. Het kabinet werkt ook aan een hervorming van diverse kindregelingen, die de inactiviteitsval, met name voor alleenstaande ouders, moet verkleinen³³.

De werkgelegenheidsachterstand van niet-EU-onderdanen is opgelopen van 20,5 % in 2008 naar 24,2 % in 2012. Voorts blijkt uit een onlangs gepubliceerd rapport³⁴ dat niet-EU-onderdanen in Nederland onevenredig zwaar door de economische crisis worden getroffen als het gaat om hun positie op de arbeidsmarkt en om sociale inclusie (d.w.z. armoede). In het nationale hervormingsprogramma wordt geen gewag gemaakt van nationaal beleid dat specifiek is gericht op een verhoging van de werkgelegenheid onder mensen met een migrantenachtergrond.

De werkgelegenheidsachterstand van mensen met een beperking is gestegen van 25,6 procentpunten in 2009 naar 29,2 procentpunten in 2011³⁵. Om de arbeidsparticipatie van mensen met een beperking te verhogen, wordt in januari 2015 de Participatiewet ingevoerd. Deze wet moet de arbeidsparticipatie van mensen met een beperking verbeteren door diverse uitkeringsregelingen samen te voegen en te verbeteren, terwijl de gemeenten met de uitvoering ervan worden belast en de totale financiering wordt teruggebracht. Het kabinet en de sociale partners zijn ook overeengekomen om de komende twaalf jaar 125 000 mensen met een beperking in dienst te nemen, maar er wordt niet concreet aangegeven waar deze banen vandaan moeten komen. Niet iedereen die zijn arbeidsongeschiktheidsuitkering verliest, zal echter een baan aangeboden krijgen³⁶. In samenhang met de Participatiewet wordt de bijstandswet gewijzigd en sterker toegespitst op arbeidsmarktovergang. Het is de bedoeling dat deze wijzigingen in januari 2015 in werking treden omdat de bijstandswet in de Participatiewet wordt geïncorporeerd.

Er zijn diverse maatregelen genomen om oudere werknemers te stimuleren langer te blijven werken en hun arbeidsmobiliteit te verhogen. Daardoor vertoont de effectieve pensioenleeftijd een duidelijk stijgende lijn³⁷ en is de kloof met de aow-leeftijd kleiner geworden. In de huidige regelingen kunnen oudere werknemers nog een relatief hoge ontslagvergoeding combineren met een royale werkloosheidsuitkering en aldus vroegtijdig met pensioen gaan. Door de relatief sterke rechtsbescherming van werknemers met een vaste aanstelling en de hoge (aan het aantal dienstjaren gekoppelde) ontslagvergoedingen is het voor oudere werknemers weinig aantrekkelijk om van baan te wisselen. Bijgevolg is de arbeidsmarkt niet flexibel en is de arbeidsmobiliteit relatief gering. Daardoor neemt de kans

---

³² Bron: EUROSTAT Labour Force Survey 2014 van 10 april 2014:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-10042014-BP/EN/3-10042014-BP-EN.PDF

³³ De Wet hervorming kindregelingen is op 11 maart 2014 door de Tweede Kamer aangenomen, is naar de Eerste Kamer verzonden en zou in 2015 moeten ingaan.

³⁴ Jaarrapport integratie 2013, Sociaal Cultureel Planbureau, februari 2014.

³⁵ Bron: Eurostat (EU SILC).

³⁶ Raad van State, Advies W12.13.0314/III van 1 november 2013. Kamerstukken II 2013/2014, 33 161, nr. 108: <http://www.raadvanstate.nl/adviezen/advies.html?id=11049>

³⁷ De effectieve pensioenleeftijd is omhooggegaan van 60,9 in 2001 naar 63,5 in 2009 (Eurostat). In 2012 is deze verder gestegen tot 63,9.

op langdurige werkloosheid bij mensen die hun baan verliezen, en met name 55-plussers, toe. De bestrijding van de jeugdwerkloosheid en vergroting van de duurzame inzetbaarheid van oudere werknemers zijn speerpunten van beleid, maar het is de vraag of de zogeheten sectorplannen wel nieuwe banen opleveren. Al met al mag ervan uit worden gegaan dat deze hervormingen, die met de landspecifieke aanbevelingen stroken, gunstig voor de arbeidsmarktparticipatie en -mobiliteit zullen uitpakken. Wel moet in tijden van een stijgende werkloosheid rekening worden gehouden met de mogelijke nadelige gevolgen ervan. Daarom moeten de effecten van de hervormingen nauwlettend worden gevolgd.

Het kabinet werkt op dit moment aan een brede hervorming van de WW en het ontslagrecht. Met de inwerkingtreding van de hervormingen in juli 2015 worden ontslagprocedures minder ingewikkeld en duur doordat een duidelijke ontslagroute is vastgesteld en het bedrag van de ontslagvergoeding of "overgangsvergoeding" wordt gekoppeld aan het aantal dienstjaren en niet aan de leeftijd. De maximumvergoeding wordt verlaagd tot 75 000 EUR of een jaarsalaris als dat hoger is. Deze maatregelen moeten het stelsel eerlijker en eenvoudiger maken. Ook worden de flexwerkregels voor werkgevers aangescherpt. Nederland zal de maximumduur van de publiek gefinancierde WW-uitkeringen geleidelijk verkorten van 38 maanden in 2016 naar 24 maanden in 2019³⁸. Voorts wordt het tempo waarin WW-rechten worden opgebouwd, verlaagd en wordt de duur van de periode waarna een uitkeringsgerechtigde elke baan moet accepteren, verkort van twaalf naar zes maanden. Daarnaast heeft het kabinet voor 2014 en 2015 een bedrag van 600 miljoen EUR ter beschikking gesteld voor de financiering van de uitvoering van plannen om de werkloosheid op korte termijn terug te dringen. De sociale partners zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van deze plannen en financieren zelf de helft van de kosten. Zoals aangegeven in het werkdocument van de diensten van de Commissie van vorig jaar, kan Nederland baat hebben bij de aanpak van deze starheden op de arbeidsmarkt. Hetzelfde geldt voor andere regelingen die mogelijk zeer grote gevolgen hebben voor de arbeidsmarkt, en met name de regelgeving die bepaalt dat werkgevers onder bepaalde voorwaarden twee jaar lang ten minste 70 % van het salaris moeten doorbetalen aan chronisch zieke werknemers.

Door de bestaande ruimte in het institutionele kader te benutten ten behoeve van sterker gedifferentieerde loonsverhogingen zouden de inkomens van huishoudens kunnen worden ondersteund. Uit de indicatoren voor het kosten- en het prijsconcurrentievermogen en uit het aandeel van het arbeidsinkomen blijkt dat de algehele loonontwikkelingen over het geheel genomen in de pas lopen met de productiviteit. Het aandeel van het beschikbare inkomen van huishoudens in het bbp is in de afgelopen twintig jaar echter flink gedaald. Dit komt deels doordat een toenemend deel van het in het land verdiende inkomen op een andere manier zijn weg naar de huishoudens vindt (met name via de individuele consumptie van de overheid) en deels ook door veranderingen in de belasting- en pensioenpremies. Ondanks de uiteenlopende winstgevendheid van de verschillende sectoren van de economie lopen de loonstijgingen van subsector tot subsector niet sterk uiteen. Voor een deel hangt dit samen met het bindende karakter van de cao's binnen sectoren. Hoewel de sociale partners binnen het bestaande institutionele kader een grote vrijheid hebben wat betreft de afspraken die zij op cao-gebied kunnen maken, lijkt het erop dat zij die ruimte niet volledig benutten om loonsverhogingen met een grotere productiviteits- en winstgevendheidsdifferentiatie tussen subsectoren uit te onderhandelen³⁹. Door de ruimte in het institutionele kader te benutten voor

³⁸ De sociale partners mogen afspraken maken over aanvullende WW-regelingen voor de periode na afloop van deze termijn van 24 maanden.

³⁹ [Diepgaande evaluatie macro-economische onevenwichtigheden — Nederland 2014.](#)

sterker gedifferentieerde loonsverhogingen zouden de inkomens van huishoudens en de interne vraag kunnen worden ondersteund zonder dat dit ten koste gaat van de winstgevendheid of het concurrentievermogen van bedrijven⁴⁰. Als loonstijgingen sterker worden gedifferentieerd tussen bedrijven en bedrijfstakken en nauwer worden afgestemd op stijgingen van de productiviteit, zou tevens een krachtiger stimulus kunnen worden gegeven voor een herallocatie van de productiefactoren en daarmee de algehele efficiëntie van de productie kunnen worden verbeterd. Een dergelijke aanpak zou moeten worden gedecentraliseerd en rekening moeten houden met de productiviteit, winstgevendheid en bestaande buffers van bedrijven zodat hun levensvatbaarheid en concurrentievermogen niet worden aangetast.

De voorgenomen hervormingen in de langdurige zorg bestaan in een overdracht van taken in de huidige langdurige zorg aan de gemeenten en zorgverzekeraars vanaf januari 2015. Deze overdracht van taken (met daarbij de nieuwe taken in het kader van de Participatiewet) gaat gepaard met kortingen op het budget omdat wordt aangenomen dat efficiëntiewinsten in de nieuwe uitvoeringsstructuur mogelijk zijn. Over de hervormingen is in december 2013 op hoofdlijnen overeenstemming bereikt met de gemeenten, maar ze moeten nog worden goedgekeurd door het parlement. Taken in het kader van de minder intensieve zorg, de extramurale zorg voor mensen met een beperking, de wijkverpleegkundige zorg en de zorg voor kinderen worden overgeheveld naar de zorgverzekeraars en de gemeenten. In de nieuwe regelingen is ook een grotere rol weggelegd voor informele zorg. De beoogde structurele besparingen bedragen 3 miljard EUR en moeten komen uit een indamming van de verwachte groei van de uitgaven van 3 naar 1,5 % per jaar. Het tijdspad voor de door te voeren hervormingen is zeer ambitieus. Het is van belang dat de gevolgen van de hervormingen nauwlettend worden gemonitord om ervoor te zorgen dat enerzijds de efficiëntie toeneemt en anderzijds de toegankelijkheid en kwaliteit van de langdurige zorg gewaarborgd blijven. Een ander risico dat moet worden gemonitord, betreft de regionale of lokale spreiding in termen van toegang en kwaliteit, naar gelang van het leeftijds- en risicoprofiel van de bevolking.

Onderwijs

Het Nederlandse onderwijssysteem functioneert goed en heeft zijn Europa 2020-doelen al bijna bereikt. Het percentage voortijdige schoolverlaters is gedaald van 10,9 % in 2009 naar 9,2 % in 2013. Het percentage tertiair opgeleiden, waarvoor de doelstelling ten minste 40 % is, is in 2013 uitgekomen op 43 %. Gemiddeld genomen is het onderwijs van hoge kwaliteit. Dit komt tot uiting in de goede scores in de OESO-programma's voor internationale studentenbeoordeling en voor de internationale beoordeling van competenties van volwassenen⁴¹ en blijkt ook uit het feit dat de universiteiten goed scoren op internationale ranglijsten. Echter, de rekenvaardigheid is afgenomen en in het tertiair onderwijs zijn er weinig topinstellingen⁴².

De publieke uitgaven aan onderwijs lopen in de programmaperiode terug. De totale publieke onderwijsuitgaven zijn in de laatste jaren stabiel gebleven, maar zullen in de komende jaren naar verwachting iets teruglopen (zie kader 3). Hoewel er geen rechtstreeks

---

⁴⁰ Zie ook: [Overwegingen bij de loonontwikkeling](#) (DNB, 2014).

⁴¹ <http://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/netherlands-pisa.htm>, Programme for the International Assessment of Adult Competencies <http://www.oecd.org/site/piaac/>

⁴² Zie ook: [Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel \(2010\)](#).

verband is met de kwaliteit van het onderwijs, moeten de gevolgen ervan in de gaten worden gehouden. Tot 7 % van de financiering is nauw gekoppeld aan de prestaties in het hoger onderwijs en de beroepsopleiding. Er zal extra financiering beschikbaar worden gesteld door over te stappen op een nieuw stelsel van studiefinanciering, maar de invoering ervan is uitgesteld tot september 2015. Het is van belang om de gevolgen van het beleid voor de lage-inkomensgroepen zeer nauwlettend te monitoren en het aan te passen indien nodig. Een nieuwe, onlangs ingevoerde subsidieregeling moet bedrijven stimuleren om leerwerkplekken aan te bieden. In september 2013 is het zogeheten Nationaal Onderwijsakkoord⁴³ gesloten, waarin afspraken zijn gemaakt over de financiering voor het in dienst nemen van meer leraren, de verbetering van de arbeidsvoorwaarden, de beoordeling van de kwaliteit van leraren en het onderwijs en de vermindering van de administratieve druk op leraren. Het moet nog blijken of het akkoord de verwachte resultaten zal opleveren.

Ondanks het goede functioneren van het Nederlandse onderwijssysteem zijn er risico's⁴⁴. Naast de basisvaardigheden moet er meer aandacht komen voor de vakoverstijgende "advanced skills" (zoals het oplossen van problemen, samenwerken, ondernemerschap en ict-vaardigheden). De variatie en vernieuwing in het onderwijsaanbod en de leermethoden moet ook worden aangepakt. Ook bestaan er risico's met betrekking tot niet goed presterende leerlingen en de (vroeg) selectie in het secundair onderwijs⁴⁵, waardoor verschillen tussen jongeren van verschillende sociale (en migranten)achtergronden kunnen worden geaccentueerd. In het nationale hervormingsprogramma 2014 worden deze problemen erkend en wordt gewezen op een aantal maatregelen die zijn genomen om de kwaliteit van het onderwijs op de verschillende onderwijsniveaus te verbeteren. Met ingang van augustus 2014 moeten scholen aangepast onderwijs aanbieden voor leerlingen die extra steun behoeven, zodat deze leerlingen minder snel in het speciaal onderwijs terechtkomen. Dit brengt een risico mee voor leerlingen die deze specifieke pedagogische steun nodig hebben, maar de integratie van deze leerlingen kan ook gevolgen hebben voor hun medeleerlingen. Deze ontwikkelingen moeten worden gemonitord en indien nodig moet corrigerende actie worden ondernomen. Wat de differentiatie in het onderwijsaanbod en excellentie betreft, heeft het kabinet een nieuwe wet voor het hoger onderwijs aangenomen die moet leiden tot meer differentiatie in de onderwijsprogramma's. In het primair en het secundair onderwijs krijgen de scholen vanaf 2013 meer middelen om de meest getalenteerde leerlingen adequate steun te bieden. De meeste maatregelen zijn nog maar recent ingevoerd of moeten nog worden ingevoerd en daarom is nog onduidelijk of deze volstaan om de tekortkomingen in het onderwijs te verhelpen, maar het zijn onmiskenbaar stappen in de goede richting.

---

⁴³ <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/convenanten/2013/09/19/nationaal-onderwijsakkoord-de-route-naar-geweldig-onderwijs.html>

⁴⁴ Zie ook: [Een smalle kijk op onderwijskwaliteit: rapport van de Onderwijsraad uit 2013](#).

⁴⁵ Onderwijsselectiesystemen waarbij leerlingen op basis van hun mogelijkheden naar een bepaald type onderwijs worden gestuurd, zijn bedoeld om de efficiëntie in het onderwijs te verbeteren doordat leerlingen een op hen afgestemd leerplan volgen. Vroegtijdige selectie brengt echter het gevaar mee dat leerlingen in het verkeerde onderwijstype terechtkomen omdat de kans bestaat dat op het moment van selectie nog niet geheel duidelijk is wat een leerling aankan. Hoe jonger het kind bij de selectie is, des te groter is het gevaar dat het in het verkeerde onderwijstype terechtkomt (bron: <http://newsroom.iza.org/en/2014/01/31/no-long-term-effects-of-early-track-choice-on-labor-market-outcomes/>). Zie ook: [Doelmatigheid en rechtvaardigheid in de Europese onderwijs- en opleidingsstelsels, COM\(2006\) 481 definitief](#).

3.4. Structurele maatregelen ter bevordering van een duurzame groei en het concurrentievermogen

Huisvesting

De huizenmarkt lijkt zich te stabiliseren, vooral in de grotere steden. Sinds het begin van de crisis zijn de huizenprijzen scherp gedaald en is het aantal transacties in het koopsegment ingezakt. De huizenmarkt lijkt inmiddels de bodem te hebben bereikt aangezien de prijzen in een aantal grotere steden weer zijn gaan stijgen, evenals het totale aantal transacties.

Nederland heeft in 2013 een landspecifieke aanbeveling gekregen over een hervorming van de huizenmarkt waarbij de beoogde beperking van de hypotheekrenteaf trek zou moeten worden versneld. Sinds april 2012 is een reeks maatregelen ten uitvoer gelegd waarvan een aantal in de richting van de desbetreffende LSA gaat. Dit geldt met name voor de aanpassing van de fiscale behandeling van woningfinanciering waarbij de hypotheekrenteaf trek geleidelijk (over een periode van 28 jaar) wordt beperkt hoewel deze niet volledig wordt afgeschaft. Andere maatregelen bestaan onder meer in inkomensafhankelijke boveninflationaire huurverhogingen, de verhuurdersheffing, een aanscherping van de hypotheekregelgeving, met name voor aflossingen, en een tijdelijke btw-verlaging (met 6 %) voor delen van de bouw. De loan-to-value ratio wordt verlaagd tot 100 % in 2018. In 2014 zijn aanvullende maatregelen voor de huurmarkt aangekondigd, maar de precieze details ervan zijn nog niet bekend. Het gaat onder meer om maatregelen die ervoor moeten zorgen dat sociale woningcorporaties zich weer meer richten op hun kerntaak, om een wijziging in de berekening van de maximale huurprijs in de sociale woningsector en om maatregelen om de werking van de vrije huurmarkt te bevorderen. Al met al wordt de hypotheekaf trek zeer geleidelijk en slechts gedeeltelijk beperkt en krijgen huishoudens die de aankoop van een eigen huis met een hypotheek financieren, daarvoor nog een aanzienlijke subsidie. Doordat de fiscale behandeling voor bestaande hypotheeklen tot de aflossing ervan in stand blijft, wordt het effect in de praktijk op nog langere termijn zichtbaar. De werking van de huurmarkt wordt nog altijd belemmerd door fiscale verstoringen en een sociale woningsector die ondanks zijn grootte nog lange wachtlijsten kent en huisvesting biedt aan huurders die een inkomen hebben dat boven de sociale-huurgrens ligt. Bijgevolg heeft Nederland beperkte vooruitgang geboekt bij de uitvoering van de LSA van 2013 over de woningmarkt.

De beoogde loan-to-value ratio van 100 % in 2018 is internationaal gezien nog altijd hoog en is zeker bedoeld om het probleem dat mensen met een negatieve overwaarde van de eigen woning worden geconfronteerd, aan te pakken. Een geleidelijke verdere verlaging van de maximale loan-to-value ratio zou dit risico verminderen, maar daarbij moet rekening worden gehouden met het vermogen van huishoudens om, buiten hun premieafdrachten aan het pensioenstelsel, ook aan hypotheekverplichtingen te voldoen. In het nationale hervormingsprogramma 2014 wordt inderdaad gewag gemaakt van het voornemen om de loan-to-value ratio verder te verlagen bij een herstel van de huizenmarkt. Wat de bestaande gevallen betreft, heeft de beperking van de hypotheekrenteaf trek de komende twintig jaar alleen gevolgen voor de inkomens in de hoogste belastingschijf. Bij een snellere beperking zouden de lasten van de hervormingen gelijkmatiger over de huishoudens worden verdeeld en zou er budgettaire ruimte voor een groeivriendelijke fiscale verschuiving vrijkomen. Ook nadat de geplande beperking van de hypotheekrenteaf trek volledig is gerealiseerd, wordt vermogen in de vorm van een eigen woning in het huidige belastingstelsel nog altijd anders behandeld dan andere vormen van vermogen. Niet alleen door de lage periodieke belasting op een eigen woning, maar ook door de mogelijkheid om de betaalde hypotheekrente af te

trekken van het belastbaar arbeidsinkomen, is het aantrekkelijker om een huis te bezitten dan om een woning te huren. Daardoor ontstaat een prikkel om liever te investeren in een eigen huis dan in productiever vermogen, met als mogelijk gevolg een verkeerde allocatie van besparingen. Ook is het voor investeerders minder aantrekkelijk om woningen te huur aan te bieden omdat zij geen fiscale subsidies ontvangen. Het belastingstelsel zou groeivriendelijker worden door de uit een beperking van de hypotheekrenteaftrek voortvloeiende budgettaire besparingen aan de huishoudens terug te geven in de vorm van lagere belastingen op arbeid. De diepgaande evaluatie 2014 van Nederland⁴⁶ bevat een nadere analyse van de woningmarkt en het daarmee samenhangende beleid in het licht van potentiële onevenwichtigheden (zie kader 5).

Het kabinet wil huishoudens met een hoger inkomen stimuleren om te verhuizen en doet dit met een sterkere huurdifferentiatie naar inkomen, die moet leiden tot een grotere beschikbaarheid van sociale woningen voor de huishoudens die dergelijke huisvesting echt nodig hebben. Het systeem van inkomensafhankelijke huurverhogingen is bedoeld om het probleem van de lange wachtlijsten aan te pakken. Het zal enige tijd duren voordat de huishoudens met een hoger inkomen daadwerkelijk uit hun sociale woning vertrekken, met name omdat de jaarlijkse huurverhogingen voor de hogere inkomens relatief bescheiden uitvallen. Ook is gebleken dat het systeem van inkomensafhankelijke huurverhogingen een aanzienlijke administratieve last meebrengt en voor problemen heeft gezorgd die verband houden met de privacygevoeligheid van informatie over huurders (met name de informatie over het inkomen van huishoudens). In reactie daarop worden in het nationale hervormingsprogramma 2014 plannen aangekondigd om de berekening van de maximale huur voor sociale woningen te vereenvoudigen en te hervormen. In het nieuwe systeem zal de waarde van de woning van invloed zijn op de maximale huur. Daardoor komen de waarde en de kwaliteit van een woning beter tot uiting in de huur en moet de beschikbaarheid van sociale huisvesting voor de armere huishoudens verbeteren. Ongewenste inkomenseffecten kunnen in principe worden opgevangen met gerichte maatregelen. Op basis van een dergelijke aanpak kan een huurmarkt tot wasdom komen die meer reageert op prijsprikkels, met name doordat huurders die zich dat kunnen veroorloven, sterker worden gestimuleerd om te verhuizen naar een duurder woning. Dit kan weer leiden tot een grotere omvang en betere werking van de commerciële huurmarkt, die thans nog niet goed van de grond is gekomen.

Wat nog ontbreekt, is een betaalbaar middensegment van vrijehuur-, koop- en corporatieve woningen. Een dergelijk robuust middensegment is nodig gezien de wijzigingen in het koopsegment van de markt. Het kabinet heeft de voorwaarden versoepeld waaronder een woningcorporatie woningen mag verkopen die niet onder de huurgrens vallen (en dus per definitie geen sociale woning zijn). Hoewel de woningcorporaties daardoor zouden moeten worden gestimuleerd om zich weer meer op hun kerntaak te richten, kan dit een weerslag hebben op de werking van de huizenmarkt als de kortingen die woningcorporaties bij de verkoop van hun woningen doorgaans geven, te hoog uitvallen. Bovendien wordt de algehele huurgrens voor sociale woningen (vanaf 2015) drie jaar lang bevroren. Dit betekent dat de grens op basis waarvan wordt bepaald of een nieuw huurcontract gereguleerd of geliberaliseerd is, de komende drie jaar gelijk blijft. Verwacht mag worden dat deze maatregel tot gevolg heeft dat het veel interessanter wordt om huurwoningen in het middensegment van de vrije huurmarkt aan te bieden, en dat sociale woningen betaalbaarder worden.

---

⁴⁶ [Diepgaande evaluatie macro-economische onevenwichtigheden — Nederland 2014.](#)

Het kabinet heeft de verhuurdersheffing ingevoerd, een belasting voor sociale woningcorporaties. Deze is bedoeld om het aandeel van periodieke belastingen op huisvesting te vergroten en het bedrag aan "dood kapitaal" dat in handen is van de sociale woningcorporaties, te verminderen. Verwacht wordt dat een striktere scheiding van de activiteiten van sociale woningcorporaties voor sociale huisvesting en hun activiteiten in de geliberaliseerde huurmarkt leidt tot een beperking van de kruissubsidiëring en de financiële risico's. Aanvankelijk is een dergelijke strikte scheiding van (impliciet) gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde activiteiten voorgesteld, maar met de minder vergaande variant van een zuiver administratieve scheiding is kruissubsidiëring moeilijker te voorkomen.

De governance van de sociale woningsector moet worden versterkt om de operationele risico's en inefficiënties terug te dringen. Een aanscherping van het financiële toezicht op sociale woningcorporaties zou moeten leiden tot een beperking van de uit de omvang van de impliciete overheidsgaranties voortvloeiende risico's voor de overheidsfinanciën. Wat de inefficiënties betreft, zijn er sterke aanwijzingen dat de operationele kosten van veel sociale woningcorporaties lager zouden kunnen uitvallen⁴⁷.

Over het geheel genomen zijn met de maatregelen van de laatste jaren stappen in de goede richting gezet, maar omdat er op de huizenmarkt nog altijd sprake is van aanzienlijke verstoringen, zijn aanvullende maatregelen nodig. In de landspecifieke aanbeveling van 2013 over de woningmarkt is aangegeven dat een snellere tenuitvoerlegging van de maatregelen zou moeten afhangen van het economisch klimaat. Aangezien de huizenmarkt aan het uitbodemmen is en gerekend wordt op een verder herstel van de economie, kan worden overwogen om het hervormingstempo op te voeren.

Kader 5: Conclusies van de diepgaande evaluatie van Nederland van maart 2014

Op 5 maart 2014 is de tweede diepgaande evaluatie van Nederland in het kader van de procedure bij macro-economische onevenwichtigheden gepubliceerd⁴⁸. Op basis van deze evaluatie is de Commissie tot de conclusie gekomen dat Nederland nog macro-economische onevenwichtigheden ondervindt die monitoring en beleidsactie vereisen. Uit de evaluatie blijkt dat de macro-economische ontwikkelingen ten aanzien van de private schuld en de voortgaande deleveraging, gekoppeld aan resterende inefficiënties op de huizenmarkt aandacht verdienen. Aan het grote overschot op de lopende rekening zijn geen risico's verbonden die vergelijkbaar zijn met de risico's die met grote tekorten samenhangen, en het grote overschot houdt deels verband met de noodzaak van deleveraging.

In de afgelopen tientallen jaren zijn steeds meer starheden en versturende prikkels ontstaan die hun stempel hebben gedrukt op de woningfinancierings- en sectorale besparingspatronen. Naarmate de huishoudens zich dieper in de schulden staken voor een eigen woning, zijn de balansen van de financiële instellingen alsmaar sterker toegespitst op woningfinanciering. Tegelijk ontstond er vanaf het midden van de jaren negentig bij de niet-financiële vennootschappen een structureel besparingsoverschot. Dit heeft geresulteerd in een substantieel, hardnekkig overschot op de externe rekening dat hand in hand ging met een hoge brutoschuld van de huishoudens en een hoog nettovermogen van de huishoudens. De laatste

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld: [Regiecorporatie – naar een doelmatige maatschappelijke verhuurder.](#)

⁴⁸ [Diepgaande evaluatie macro-economische onevenwichtigheden — Nederland 2014.](#)

jaren heeft de getemperde binnenlandse vraag in het kielzog van de mondiale financiële crisis het externe overschot verder omhoog gejaagd. In de afgelopen paar jaar is daarin verbetering opgetreden met de implementatie van beleid om de hypotheekfinanciering te beteugelen. De deleveraging zal op de economische activiteit blijven wegen, maar een stabiliserende huizenmarkt en een significant positieve netto vermogenspositie van de huishoudens beperken de risico's.

Wat de beleidsaanpak voor deze onevenwichtigheden betreft, zou een evenwichtige aanpassing van de besparings-, uitgaven- en investeringspatronen in de gehele Nederlandse economie gunstig uitpakken voor het binnenlandse investeringsklimaat en het groeipotentieel en daarmee voor de economische vooruitzichten. Door de bestaande ruimte in het institutionele kader te benutten voor sterker gedifferentieerde loonsverhogingen zou het inkomen van huishoudens kunnen worden ondersteund. Een dergelijke aanpak zou rekening moeten houden met de productiviteit, winstgevendheid en bestaande buffers van bedrijven. De beleids- en toezichtsmaatregelen om het aantal prikkels voor huishoudens om hypotheekschulden aan te gaan te verminderen en tevens de loan-to-value ratio te verlagen, moeten uiteindelijk leiden tot een lagere woninggerelateerde schuldquote en hefboomratio. Het kan evenwel nog lang duren voordat de bestaande omvang van de schuld zal afnemen. De particuliere huursector functioneert nog niet optimaal en de toewijzing van sociale woningen aan de mensen die deze echt nodig hebben, laat nog te wensen over. Het is van belang om het tempo van de hervormingen op de woningmarkt vast te houden en op voeren en de sector beter te laten functioneren en de inefficiënties en doodgewichtverliezen in verband met de activiteiten van sociale woningcorporaties tegen te gaan.

Onderzoek, innovatie en ondernemingsbeleid

Een van de voornaamste uitdagingen waarvoor Nederland staat, is het innovatie-intensiever maken van de economie door meer profijt te trekken uit zijn wetenschappelijke kennis. Daartoe moet de sterke positie op het gebied van fundamenteel onderzoek en hoger onderwijs worden vastgehouden, de samenwerking tussen wetenschap en bedrijfsleven verder worden uitgebreid, de overdracht van kennis worden verbeterd en een ondernemingsklimaat worden geschapen dat bevorderlijk is voor de oprichting en ontwikkeling van kennisintensieve innovatieve ondernemingen. Daarvoor is meer gekwalificeerd personeel nodig.

Het Nationaal Techniekpact 2020 is een niet-bindend, gezamenlijk initiatief van de Rijksoverheid, het bedrijfsleven, vakbonden en andere belanghebbenden. Het is in mei 2013 gesloten en moet ervoor zorgen dat meer leerlingen en studenten kiezen voor techniek, leren in de techniek en werken in de techniek. Samen met de agenda's voor menselijk kapitaal is het bedoeld om het tekort aan gekwalificeerde werknemers aan te pakken, hoewel ervoor moet worden gezorgd dat vaardigheden in brede zin worden versterkt, zonder dat bepaalde sectoren buiten de boot vallen.

Een van de aandachtspunten is de nog te bevorderen innovatiekracht van de Nederlandse economie. Het kabinet continueert zijn ondernemingsbeleid zoals vervat in "Naar de top"⁴⁹. Dit beleid is in 2012 ingevoerd en omvat een topsectorenaanpak, aangevuld met een intensiever gebruik van indirecte steun voor onderzoek en innovatie, bijvoorbeeld

⁴⁹ "Naar de top - Het bedrijvenbeleid in actie(s)": <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2011/09/13/naar-de-top-het-bedrijvenbeleid-in-actie-s.html>

door middel van fiscale stimuleringsregelingen en een innovatiefonds voor ondernemerschap⁵⁰. Dit beleid heeft als voornaamste doel de publiek-private samenwerking tussen ondernemers en kennisinstellingen te bevorderen, het concurrentievermogen te vergroten en de kennisbasis te versterken. Hoewel het nog te vroeg is om de effecten van de diverse aspecten van het ondernemingsbeleid ten volle te kunnen beoordelen, wijst de uitvoering ervan op een betere aanpak van het Nederlandse innovatieprobleem.

Volgens het Innovatie-Uniescorebord 2014 is Nederland een van de best presterende "innovatievolgers"⁵¹. De private investeringen in onderzoek en ontwikkeling zijn licht gestegen naar 1,22 % van het bbp in 2012, maar liggen nog onder het eurozonegemiddelde (1,35 % in 2012). Dat komt deels doordat de Nederlandse economie een grote dienstensector en een relatief kleine industriesector heeft met vooral mediumtech-sectoren. Veel private O&O-uitgaven worden bovendien gedaan door een beperkt aantal grote multinationals. Met het oog op de bevordering van innovatie in de private sector moet een krachtige publiek gefinancierde basis voor onderwijs en fundamenteel onderzoek in stand worden gehouden. Daartoe is het van belang om de uitgaven aan publiek gefinancierd fundamenteel onderzoek te beschermen en niet voor bepaalde doeleinden te oormerken. Door het ontbreken van een significante structurele oriëntatie op onderzoeksintensieve sectoren en door de schaarste aan vaklieden, met name in de technische en technologische beroepen, kan het concurrentievermogen van de Nederlandse economie in de toekomst worden aangetast.

Energie

Nederland is de grootste aardgasproducent in de EU. Volgens Eurostat was het land in 2012 goed voor 43,2 % van de gaswinning in de EU-27, tegen 40,6 % in 2010. In 2012 produceerde het land 57,4 miljoen ton olie-equivalent (Mtoe), iets minder dan de 57,7 miljoen Mtoe van 2011. Volgens de prognoses zal de Nederlandse gaswinning tot 2020 aanzienlijk teruglopen. Het kabinet bereidt zich voor op de tijden waarin meer zal moeten ingevoerd. Daartoe wordt een strategie gevolgd om de "gasrotonde" van Europa te worden en de voorzieningszekerheid te waarborgen door diversificatie van de bronnen. Hoewel de markt in Nederland volledig is geliberaliseerd, is er op retailniveau nog sprake van een sterke marktconcentratie (de drie grootste bedrijven bestrijken 81 % van de retailmarkt).

Duurzame groei

In 2020 moet Nederland in het kader van de ESD (Effort Sharing Decision) de uitstoot van broeikasgassen die niet onder het EU-emissiehandelssysteem vallen, ten opzichte van het niveau van 2005 met 16 % hebben verminderd. Volgens de meeste recente projecties op basis van bestaande maatregelen zal het het streefcijfer niet halen (verschil is een procentpunt)⁵². De situatie moet dus verder worden gemonitord. Indien ook rekening wordt gehouden met de geplande maatregelen, ligt Nederland op dit moment op schema om het ESD-streefcijfer te halen⁵³.

---

⁵⁰ Innovatiefonds MKB+.

⁵¹ http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/innovation-scoreboard/index_en.htm

⁵² EER, broeikasgasprojecties die de lidstaten hebben ingediend in het kader van artikel 3, lid 2, van de BBS van de EU (19.3.2013), [Referentieraming energie en emissies: actualisatie 2012](#) (PBL 2012b).

⁵³ EER, broeikasgasprojecties die de lidstaten hebben ingediend in het kader van artikel 3, lid 2, van de BBS van de EU (19.3.2013), [Referentieraming energie en emissies: actualisatie 2012](#) (Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) 2012b).

Nederland is in 2012 uitgekomen op een aandeel duurzame energie van slechts 4,47 % en is daarmee nog ver verwijderd van zijn EU-doel van 14 % in 2020. Dit kan komen door de snelle veranderingen⁵⁴ in het beleidsklimaat vóór 2012. Op 6 september 2013 hebben meer dan veertig organisaties het juridisch niet bindende Energieakkoord voor duurzame groei gesloten⁵⁵. Daarin verbinden de partijen zich ertoe maatregelen te treffen om de nationale en de EU-doelen voor energie-efficiëntie en het gebruik van duurzame energie te halen. Het akkoord is in essentie een reeks breed gedragen voorschriften inzake energiebesparing, schone technologie en klimaatbeleid. De bedoeling ervan is om vier kwantitatieve doelen te realiseren, waaronder een besparing van het finale energieverbruik met gemiddeld 1,5 % per jaar.

Indien het geplande beleid en het beleid dat thans wordt ontwikkeld, niet zo snel mogelijk ten uitvoer wordt gelegd, dreigt Nederland zijn streefcijfer voor het percentage duurzame energie in 2020 niet te halen. De ruime vertegenwoordiging van het maatschappelijk middenveld om meer vaart te zetten achter de uitvoering van beleid, is een welkome ontwikkeling, hoewel het risico's meebrengt in termen van verantwoordelijkheid en verantwoording. Ook moet, gezien het niet-bindende karakter van tal van onderdelen van het Energieakkoord in combinatie met de beperkte ondersteunende aanvullende publieke uitgaven, nog worden afgewacht of het zal resulteren in de verwachte energiebesparingen in 2020. De overcapaciteit in de elektriciteitsproductie vormt ook een knelpunt voor het energiebeleid met het oog op de overgang naar een koolstofarme economie. Daarom is het van belang om de vorderingen nauwlettend te volgen en indien nodig corrigerende actie te ondernemen. Er zouden samenwerkingsmechanismen⁵⁶ met andere lidstaten kunnen worden opgezet om de verwezenlijking van het streefcijfer van 2020 dichterbij te brengen.

De filezwaarte tijdens de spits is in Nederland een probleem en is hoger dan het EU-gemiddelde. Dit geldt voor zowel de agglomeratie als de belangrijkste verbindingen tussen steden⁵⁷. Ook al stroomt het verkeer door de economische inzinking en recente infrastructuurontwikkelingen inmiddels beter door⁵⁸, toch wordt Nederland nog altijd geconfronteerd met aanzienlijke opstoppingen. Een systeem van rekeningrijden en/of spitsheffingen zou zowel economische als milieuvoordelen kunnen opleveren⁵⁹, maar de al redelijk ver gevorderde voorbereidingen voor de invoering van zo'n systeem zijn in 2010 gestaakt.

Nederland zou gebaat zijn bij een prioritering van investeringen in hulpbronefficiëntie. In dit verband is het een goede ontwikkeling dat het kabinet onlangs een ambitieus, breed programma voor de overgang naar een circulaire economie heeft gepubliceerd. Er is met

---

⁵⁴ Zo zijn de in de periode 2003-2012 onder meer de volgende stimuleringsregelingen voor duurzame energie herzien, ingevoerd dan wel afgeschaft: de vrijstelling energiebelasting, de drie verschillende subsidieregelingen voor hernieuwbare elektriciteit MEP, SDE en SDE+, de energie-investeringsaftrek, de energiepremie en de versnelde afschrijving van milieu-investeringen.

⁵⁵ [Energieakkoord voor duurzame groei](#) (Sociaal-Economische Raad 2013).

⁵⁶ De Richtlijn duurzame energie (Richtlijn 2009/28/EG) bevat facultatieve samenwerkingsmechanismen tussen de lidstaten in het kader waarvan zij afspraken kunnen maken over de mate waarin een lidstaat de energieproductie in een andere lidstaat steunt, en over de mate waarin de energieproductie uit hernieuwbare bronnen mag worden meegeteld voor het bereiken van hun respectieve nationale algemene streefcijfers.

⁵⁷ <http://scorecard.inrix.com/scorecard/>

⁵⁸ <http://www.anwb.nl/verkeer/nederland/verkeersinformatie/filezwaarte>

⁵⁹ [Kosten en baten varianten Anders Betalen voor Mobiliteit](#) (Ecorys 2007), [Economische analyses van Anders Betalen voor Mobiliteit](#) (CPB 2008).

name nog ruimte voor een verbetering van het ondernemersklimaat door programma's op te zetten waarin het mkb praktische steun wordt verleend om minder hulpbronnen te gebruiken en aldus kosten te besparen en banen te scheppen of veilig te stellen⁶⁰.

Kader 6: Mogelijke effecten van structurele hervormingen op de groei - een benchmarkexercitie

Structurele hervormingen zijn van essentieel belang om de groei te stimuleren. Daarom is het van belang om de potentiële baten van dergelijke hervormingen te kennen. Met behulp van economische modellen kan een beeld worden gekregen van deze baten. De Commissie gebruikt zijn Quest-model om te bepalen hoe structurele hervormingen in een bepaalde lidstaat uitpakken voor de groei indien de lidstaat zijn achterstand zou verkleinen op het gemiddelde van de drie EU-landen die het best presteren op kernindicatoren als de intensiteit van de concurrentie of de arbeidsmarktparticipatie. Bij verbeteringen op deze indicatoren kan het bbp over een periode van tien jaar met ongeveer 4,5 % groeien. Een aantal hervormingen zou zelfs al binnen een relatief kort tijdsbestek effect kunnen sorteren. De modelsimulaties ondersteunen de analyse van hoofdstuk 3.3, waarin staat dat veel potentiële winst is te behalen bij een verdere verhoging van de participatiegraad op de diverse gebieden. Hoewel het geringe aantal gewerkte uren per minstverdienende partner in aanzienlijke mate is toe te schrijven aan de huidige persoonlijke voorkeuren, hangt het ook samen met belemmeringen als negatieve fiscale prikkels of dure kinderopvang waardoor mensen worden ontmoedigd om meer uren te gaan werken. Uit de simulatie komt naar voren dat een aanpak van deze belemmeringen zelfs al binnen een relatief kort tijdsbestek een gunstige uitwerking kan hebben.

---

⁶⁰ Op basis van de resultaten van best practices in andere lidstaten kan de kosten-batenverhouding tussen investeringen en kostenbesparingen in het mkb oplopen tot 1:20 (Risk and Policy Analysts, *Study on Economic and Social Benefits of Environmental Protection and Resource Efficiency Related to the European Semester* (2014)).

Tabel: Structurele indicatoren, streefcijfers en potentiële bbp-effecten⁶¹

Hervormingsgebied		NL	Gemiddelde 3 best presterende EU-landen	% bbp ten opzichte van basisscenario	
				5 jaar	10 jaar
Marktconcurrentie	Marges sector finale goederen (prijs/kostenmarge)	0,21	0,13	1,9	2,3
Marktregulering	Toetredingskosten	5,50	0,13	0,0	0,0
Belastinghervorming	Impliciet belastingtarief voor consumptie	26,3	28,6	0,1	0,0
Hervormingen verbetering vaardigheden*	Aandeel hooggekwalificeerden	5,8	10,7	0,0	0,1
	Aandeel laaggekwalificeerden	26,6	7,5	0,0	0,1
Hervormingen arbeidsmarkt	Niet-participatiegraad vrouwen (25-54 jr):			0,6	0,8
	- laaggekwalificeerd	35,9	26,4		
	- gemiddeld gekwalificeerd	15,4	10,5		
	- hooggekwalificeerd	8,7	4,3		
	Niet-participatiegraad laaggekwalificeerde mannen (25-54 jr)	13,4	7,7	0,1	0,1
	Niet-participatiegraad ouderen (55-64 jaar):			0,1	0,4
	- laaggekwalificeerd	17,6	13,4		
- gemiddeld gekwalificeerd	7,5	4,8			
- hooggekwalificeerd	4,7	3,3			
	AAMB (percentage van het bbp over het percentage werklozen)	29,4	37,4	0,0	0,0
	Vervangingsratio uitkeringen**	72,9	52,6	0,6	0,8
Totaal				3,4	4,6

Bron: diensten van de Commissie. Noot: In de simulaties wordt aangenomen dat alle lidstaten hervormingen doorvoeren waarmee hun structurele achterstanden met de helft worden ingelopen. In de tabel wordt het effect van elke hervorming na vijf en na tien jaar weergegeven. Indien het land bij een bepaalde indicator boven de benchmark ligt, wordt geen effect van de hervormingsmaatregelen op dat gebied gesimuleerd. De lidstaat in kwestie kan echter nog profiteren van de maatregelen die andere landen nemen⁶². * Het EU-gemiddelde wordt als benchmark genomen. ** Het langetermijneffect van een stijging van het percentage hooggekwalificeerde arbeidskrachten in de bevolking kan 1,7 % van het bbp en dat van een daling van het percentage laaggekwalificeerde arbeidskrachten 3,9 % van het bbp bedragen.

3.5. Modernisering van het overheidsapparaat

Nederland heeft van oudsher een betrouwbaar overheidsapparaat en een ondernemingsvriendelijk wetgevingsklimaat. Volgens het door de Wereldbank opgestelde verslag Doing Business⁶³ heeft Nederland over het geheel genomen een ondernemingsvriendelijk wet- en regelgevingsklimaat dat het concurrentievermogen van het bedrijfsleven bevordert, maar zijn er op bepaalde regelgevingsterreinen nog verbeteringen of vereenvoudigingen mogelijk. Nederland is een van de EU-landen met het laagste percentage overheidsopdrachten dat op EU-niveau wordt gepubliceerd, afgezet tegen het nationale bbp.

⁶¹ Onder de marges sector finale goederen wordt verstaan het verschil tussen de verkoop van een goed of dienst en de kosten ervan. Met de toetredingskosten worden de kosten van het opstarten van een bedrijf in de intermediaire sector bedoeld. Het impliciete belastingtarief voor consumptie is een vervangende indicator voor de verschuiving van belasting op arbeid naar indirecte belastingen. De vervangingsratio uitkeringen is het percentage van het laatstverdiende loon van een werknemer dat wordt uitgekeerd in het kader van een werkloosheidsregeling. Zie de bijlage voor een nadere uitleg over de indicatoren.

⁶² Zie voor een nadere uitleg over de transmissiemechanismen van de hervormingsscenario's het Quarterly Report on the Euro Area, nr. 4, hoofdstuk 2: "The growth impact of structural reforms", Europese Commissie, december 2013, Brussel,

http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/qr_euro_area/2013/pdf/qrea4_section_2_en.pdf

⁶³ <http://www.doingbusiness.org/reports>

Een verhoging van dit percentage kan economisch gunstig zijn⁶⁴. Planologische regelgeving en vergunnings- en ontheffingregelingen op provinciaal en gemeentelijk niveau beperken de markttoegang voor grote winkels. De geplande wijziging van de nationale wetgeving om deze belemmeringen te verminderen, is nog niet vastgesteld.

In april 2013 is een nieuw programma gelanceerd dat een verdere reductie van de administratieve lasten voor bedrijven, professionals en burgers beoogt ter waarde van 2,5 miljard euro in 2017. De invoering van nieuwe regelgeving wordt gekoppeld aan de herziening of het schrappen van bestaande regelgeving. In 2017 zullen alle bedrijven online met de instanties kunnen communiceren. Hoewel de belangrijkste infrastructuur voor de e-overheid er inmiddels lijkt te zijn, kunnen nog niet alle procedures elektronisch worden afgehandeld. Terwijl op nationaal niveau en in de grotere steden in dit opzicht al veel werk wordt verzet, moet een aantal regionale en lokale overheden hun inspanningen op dit gebied nog opvoeren. In januari 2014 zijn de Kamer van Koophandel en het innovatiecentrum Syntens gefuseerd tot één gecentraliseerde organisatie met een drastisch vereenvoudigde bestuurlijke structuur. Het aantal plaatselijke kantoren is fors verminderd, maar de dienstverlening, die voortaan via één digitaal loket voor ondernemers verloopt, wordt sterk geïntensiveerd. Het is nog te vroeg voor een evaluatie van de gevolgen van deze reorganisatie, maar de aanpak lijkt veelbelovend.

Een aanzienlijk deel van de totale begrotingsconsolidatie wordt bereikt door een afslanking van de overheidssector en een decentralisatie van bevoegdheden. In het kader van de bezuinigingen op de netto-uitgaven decentraliseert het kabinet een groot aantal taken, van jeugdzorg tot langdurige zorg, die aan de gemeenten worden overgedragen. Dit kan leiden tot een verbetering van de publieke dienstverlening doordat op deze gebieden meer maatwerk kan worden geleverd. Daartoe moeten de lokale overheden een grote autonomie behouden om zelf beleidsoplossingen aan te dragen, omdat dit kan resulteren in best practices die vervolgens op bredere schaal kunnen worden uitgerold. Tegelijk kunnen daardoor aanzienlijke verschillen in de kwaliteit van en toegang tot de bijbehorende publieke diensten ontstaan, hetgeen als oneerlijk kan worden ervaren. Daarom is het van belang ervoor te zorgen dat de grote mate van lokale autonomie blijft stroken met centraal vastgestelde criteria die een minimum aan kwaliteitscontrole en toegankelijkheid waarborgen. Voorts moet de kwaliteit van de publieke dienstverlening op alle overheidsniveaus worden gehandhaafd. Een langdurige bevroering van de beloning in de publieke sector is in dit verband niet bevorderlijk. De ontwikkelingen moeten nauwlettend worden gevolgd en indien nodig moet flankerend beleid ten uitvoer worden gelegd. Een ander risico betreft het tijdsbestek waarin een ander zijn beslag zou moeten krijgen: hoewel dit in principe haalbaar is, is het wel zeer ambitieus. Daardoor kunnen praktische uitvoeringsproblemen ontstaan, met name in de gemeenten met geringe organisatorische capaciteiten en een hoge vraagdruk.

Nederland heeft onlangs een integraal effectbeoordelingssysteem voor de economische, sociale en ecologische kosten en baten en de administratieve lasten van nieuw beleid en nieuwe wetgeving ingevoerd. Een dergelijk systeem is welkom omdat ervan uit mag worden gegaan dat een grondige ex-antebeoordeling kostenbesparingen oplevert (zoals de kosten van nietsdoen, de kosten van de lock-ineffecten en de indirecte en langetermijneffecten). De

---

⁶⁴ De waarde van de werken, goederen en diensten die de Nederlandse instanties en entiteiten EU-breed publiceren, bedroeg in 2012 2,1 % van het bbp en 6,8 % van de totale publieke uitgaven aan werken, goederen en diensten, hetgeen lager is dan de EU-gemiddelden van respectievelijk 3,4 % en 17,7 %.

volgende stap zou kunnen zijn dat het nieuwe systeem voor alle strategische beleidsbesluiten gaat gelden en transparant wordt gemaakt door de effectbeoordelingsverslagen te publiceren.

4. CONCLUSIES

De Nederlandse economie heeft in een langdurige recessie verkeerd, met alle negatieve gevolgen van dien voor het begrotingssaldo en de werkgelegenheid, maar klimt nu eindelijk uit het dal. In 2013 is de interne vraag zwak gebleven en is het externe saldo omhooggegaan door de voortgaande schuldafbouw door de huishoudens, de financiële instellingen en de overheid. Met name de huishoudens hebben, vanwege de hoge loan-to-value ratio en de daling van de huizenprijzen, (vrijwillig) afgelost op hun hypotheek. De zwakke punten in het pensioenstelsel en de arbeidsmarkt die tijdens de crisis aan het licht zijn gekomen, zijn deels opgelost met de maatregelen die zijn getroffen, en worden naar verwachting ook tot op zekere hoogte verholpen met de voorgenomen maatregelen. De huizenmarkt heeft onlangs een keer ten goede gemaakt; mede daardoor is het economisch herstel ingezet. Omdat de pensioen- en arbeidsmarkthervormingen nog moeten worden goedgekeurd en uitgevoerd, zijn de positieve effecten daarvan op de economie nog niet goed te peilen.

In het voorliggende werkdocument wordt geconcludeerd dat Nederland enige vooruitgang heeft geboekt bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen van 2013. De ingrijpende hervormingen van de afgelopen jaren hebben geleid tot een verbetering van de groeivoorzichten van de Nederlandse economie voor de lange termijn. Niettemin moet er nog meer worden gedaan om de economische structuur te verbeteren, met name omdat de hervormingsdynamiek sinds de indiening van het nationale hervormingsprogramma 2013 en het stabiliteitsprogramma 2013 iets lijkt te zijn weggeëbd

Nederland zal zijn begrotingstekort met forse en aanhoudende budgettaire inspanningen naar verwachting aanzienlijk terugdringen. Met de vaststelling van aanvullende, ingrijpende consolidatiemaatregelen komt het overheidstekort volgens de ramingen in 2014 op 2,8 % van het bbp en in 2015 op 1,8 % van het bbp uit. Het stabiliteitsprogramma is erop gericht de MTD in 2015 binnen bereik te brengen. Er kunnen nog aanvullende maatregelen nodig zijn om de MTD in de door het stabiliteitsprogramma bestreken periode te halen en vast te houden, dit mede om ervoor te zorgen dat aan de schuldbenchmark wordt voldaan en de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn verbetert. Om het groeipotentieel van de economie te versterken en de binnenlandse vraag te ondersteunen, zal het nodig zijn om groeistimulerende uitgaven op gebieden als innovatie en onderzoek, inclusief fundamenteel onderzoek, en onderwijs en opleiding te ontzien.

Op de huizenmarkt is er nog altijd sprake van aanzienlijke structurele verstoringen. Hoewel de maatregelen van de laatste jaren stappen in de goede richting waren, is daarmee de landspecifieke aanbeveling niet volledig opgevolgd. De hypotheekafrek wordt slechts geleidelijk en gedeeltelijk beperkt zodat de huishoudens nog behoorlijk veel ruimte wordt geboden voor de hypothecaire financiering van de aankoop van een eigen huis. De particuliere huursector functioneert nog niet optimaal. Dit komt deels door fiscale verstoringen en een sociale woningsector die ondanks zijn grootte nog lange wachtlijsten kent en huisvesting biedt aan huurders die een inkomen hebben dat boven de sociale-huurgrens ligt. Aangezien de economie op een bescheiden expansie afkoerst en de huizenmarkt, getet op

de prijzen en de stijging van het aantal transacties, lijkt uit te bodemen, kan worden overwogen om hernieuwde of extra inspanningen te leveren en/of meer vaart te zetten achter de hervorming van de woningmarkt.

De tweede pensioenpijler wordt momenteel hervormd, maar bepaalde cruciale details moeten nog worden uitgewerkt. De hervorming van de tweede pijler van het pensioenstelsel vloeit voort uit de verhoging van de aow-leeftijd in de eerste pijler vanaf 2013. Deze is al wettelijk vastgelegd, maar er moet nog worden afgewacht in hoeverre de inter- en intragenerationele billijkheid met de hervorming gewaarborgd is. Het kabinet wil langdurige zorg decentraliseren en overdragen aan de gemeenten en verwacht daarvan aanzienlijke efficiëntiewinsten. Er bestaan evenwel significante risico's dat deze budgettaire doelstellingen niet worden gehaald. Dit komt door het zeer ambitieuze tijdbestek waarbinnen de beoogde decentralisatie haar beslag moet krijgen. Mogelijk is de uitvoering van de geplande maatregelen moeilijk te monitoren en te controleren, waardoor de verwachte besparingen wellicht niet worden gehaald. Bovendien moet de kwaliteit en toegankelijkheid van de zorg nauwlettend worden gemonitord. Ook lijken aanvullende maatregelen nodig om de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn te waarborgen.

De arbeidsmarkthervormingen zijn ingediend bij het parlement en zijn bedoeld om de arbeidsmarktparticipatie en -mobiliteit te verbeteren. De arbeidsmarkthervormingen omvatten wijzigingen in heffingskortingen, een aantal toeslagen, werkloosheidsuitkeringen en de rechtsbescherming van werknemers. De regelingen voor mensen met een arbeidsbeperking worden ook hervormd. Al met al valt te verwachten dat deze maatregelen een gunstige uitwerking zullen hebben op de arbeidsmarktparticipatie en -mobiliteit. Dit kan echter pas in een latere fase worden geëvalueerd, omdat de meeste voorgenomen maatregelen nog moeten worden ingevoerd. De gevolgen ervan moeten nauwlettend worden gemonitord.

Nederland reageert met de ingediende beleidsplannen op de meeste problemen die in het werkdocument van de diensten van de Commissie van afgelopen jaar zijn beschreven. Voorts is gezorgd voor een brede samenhang tussen de beide stukken. In het nationale hervormingsprogramma wordt bevestigd dat Nederland vastbesloten is om de tekortkomingen op de woning- en de arbeidsmarkt aan te pakken. Het stabiliteitsprogramma toont aan dat Nederland vastbesloten is de aanbevelingen in het kader van de buitensporigtekortprocedure op te volgen, de begrotingssituatie te verbeteren om de middellangetermijndoelstelling naderbij te brengen, en de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn te waarborgen, zulks conform het stabiliteits- en groeipact. Niettemin bieden de geplande maatregelen geen afdoende oplossing voor de problemen en bestaat de kans dat significant wordt afgeweken van het aanpassingstraject richting de MTD.

Overzichtstabel (LSA's en streefcijfers 2020)⁶⁵

---

⁶⁵ Voor de beoordeling van de vooruitgang bij de uitvoering van de landspecifieke aanbevelingen 2013 worden de volgende categorieën gebruikt: Geen vooruitgang: de lidstaat heeft geen maatregelen aangekondigd of vastgesteld waarmee invulling wordt gegeven aan de LSA. Deze categorie is ook van toepassing indien een lidstaat aan een studiegroep opdracht heeft gegeven om mogelijke maatregelen te evalueren. Beperkte vooruitgang: de lidstaat heeft een aantal maatregelen aangekondigd waarmee invulling wordt gegeven aan de LSA, maar deze maatregelen lijken niet toereikend en/of de vaststelling/uitvoering ervan is met risico's omgeven. Enige vooruitgang: de lidstaat heeft maatregelen aangekondigd of vastgesteld waarmee invulling wordt gegeven aan de LSA. Deze maatregelen zijn veelbelovend, maar nog niet allemaal ten uitvoer gelegd en evenmin is in alle gevallen duidelijk of ze ten uitvoer worden gelegd. Aanzienlijke vooruitgang: de lidstaat heeft maatregelen vastgesteld waarvan de meeste ten uitvoer zijn gelegd. Deze maatregelen komen een heel eind

Verbintenissen 2013	Samenvatting beoordeling
Landspecifieke aanbevelingen (LSA's) van 2013	
<p>LSA 1: De begrotingsstrategie te versterken en uit te voeren, en deze te onderbouwen met voldoende gespecificeerde maatregelen voor 2014 en de daaropvolgende jaren, zodat het buitensporig tekort tegen 2014 tijdig en op duurzame wijze wordt gecorrigeerd en de structurele aanpassingsinspanning die is uiteengezet in de aanbevelingen van de Raad in het kader van de buitensporigtekortprocedure, wordt verwezenlijkt. De uitgaven op gebieden die rechtstreeks van belang zijn voor de groei zijn, zoals onderwijs, innovatie en onderzoek, te ontzien. Na de correctie van het buitensporige tekort, de structurele aanpassingsinspanning voort te zetten om de middellangetermijndoelstelling in 2015 te bereiken.</p>	<p>Nederland heeft aanzienlijke vooruitgang geboekt bij de uitvoering van LSA 1:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Volledig opgevolgd: Er zijn aanvullende maatregelen ten uitvoer gelegd waarvan wordt verwacht dat ze zullen leiden tot een duurzame correctie van het buitensporige tekort. • Enige vooruitgang: De uitgaven die rechtstreeks van belang voor de groei, staan onder druk. • Beperkte vooruitgang: Het budgettaire aanpassingstraject lijkt niet te waarborgen dat de MTD in 2015 wordt gehaald.
<p>LSA 2: De inspanningen met het oog op de geleidelijke hervorming van de woningmarkt op te voeren door de geplande beperking van de fiscale aftrekbaarheid van de hypotheekrente te bespoedigen, rekening houdend met impact in het huidige economische klimaat, en door een meer marktgericht prijsstelsel op de huurwoningenmarkt in te voeren en de huur beter te koppelen aan de inkomens van huishoudens in de socialewoningsector. Ervoor te zorgen dat woningcorporaties zich weer gaan richten op huishoudens die het meest behoefte aan sociale woningen hebben.</p>	<p>Nederland heeft beperkte vooruitgang geboekt bij de uitvoering van LSA 2:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Beperkte vooruitgang: sinds het nationale hervormingsprogramma van afgelopen jaar is het enthousiasme voor verdere hervormingen duidelijk bekoeld. Het hervormingstempo is, anders dan hetgeen is aanbevolen, niet opgevoerd ook al zijn de economische vooruitzichten verbeterd en heeft de huizenmarkt zich gestabiliseerd. • Beperkte vooruitgang: de huurmarkt is nog niet goed van de grond gekomen. De huren in de sociale woningsector zijn gekoppeld aan het inkomen van huishoudens, maar het ingevoerde systeem blijkt veel kosten mee te brengen. Het kabinet heeft onlangs aangekondigd dat de huren nauwer zullen worden afgestemd op de waarde van de woning. Daarmee zou de doorstroming op de markt moeten worden bevorderd. • Beperkte vooruitgang: ondanks de lange wachtlijsten voor een sociale woning houden de woningcorporaties zich nog bezig met activiteiten die niet tot hun kerntaken behoren. Aanvankelijk is een strikte scheiding van (impliciet) gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde activiteiten voorgesteld, maar nu lijkt de minder vergaande variant van een zuiver administratieve scheiding te worden overwogen. Met deze variant zal kruissubsidiëring moeilijker te voorkomen zijn.
<p>LSA 3: De tweede pensioenpijler aan de</p>	<p>Nederland heeft enige vooruitgang geboekt bij de uitvoering van</p>

tegenoet aan de LSA. Volledig opgevolgd: de lidstaat heeft maatregelen vastgesteld en ten uitvoer gelegd waarmee op passende wijze invulling is gegeven aan de LSA.

verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd aan te passen en daarbij een passende intra- en intergenerationele verdeling van kosten en risico's te waarborgen. De geleidelijke verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd te ondersteunen met maatregelen om de inzetbaarheid van oudere werknemers op de arbeidsmarkt te bevorderen. De geplande hervorming van de langdurige zorg uit te voeren om de kosteneffectiviteit ervan te waarborgen, en deze hervorming, met het oog op de houdbaarheid van het stelsel, aan te vullen met verdere maatregelen ter beteugeling van de kostenstijging.

LSA 3:

- Enige vooruitgang: Nederland heeft deels invulling gegeven aan het deel van de aanbeveling dat betrekking had op de aanpassing van de tweede pensioenpijler in overleg met de sociale partners teneinde een passende intra- en intergenerationele kosten- en risicodeling te waarborgen. Het pensioenstelsel is op lange termijn beter houdbaar geworden door de geleidelijke verhoging van de aow-leeftijd van 65 jaar in 2012 naar 67 jaar in 2023, maar er is een langdurige discussie gevoerd over de technische parameters voor de pensioenhervorming in de tweede pijler. Een in december 2013 bereikt akkoord moet in de loop van 2014 in wetgeving worden omgezet. Het jaarlijkse opbouwpercentage dat vrijgesteld is van belastingen, wordt verlaagd van 2,15 % in 2014 naar 1,875 % vanaf januari 2015. In principe zou dit moeten resulteren in lagere pensioenpremies. De Nederlandsche Bank zal de situatie monitoren. In het kader van de geplande hervormingen wordt het financiële toezicht op de pensioenfondsen verbeterd en aangescherpt. Ook zal meer gebruik worden gemaakt van financiële buffers om financiële tegenslagen beter op te kunnen vangen. Daardoor zou het stelsel minder conjunctuurgevoelig moeten worden. Als de pensioenen na financiële tegenslagen moeten worden aangepast, zal de Nederlandsche Bank toetsen op welke wijze de pensioenfondsen met intergenerationele effecten rekening hebben gehouden om de inter- en intragenerationele billijkheid in pensioencontracten te waarborgen. De voorgestelde wetgeving wacht nog op parlementaire goedkeuring.
- Aanzienlijke vooruitgang: er zijn diverse maatregelen genomen om oudere werknemers te stimuleren langer te blijven werken en hun arbeidsmobiliteit te verhogen. Daardoor vertoont de effectieve pensioenleeftijd een significant stijgende lijn en is de kloof met de aow-leeftijd kleiner geworden.
- Enige vooruitgang: het is ook de bedoeling om de langdurige zorg met ingang van 2015 te hervormen. Daarbij worden taken van de Rijksoverheid deels naar de gemeenten en deels naar de zorgverzekeraars verschoven zodat meer gebruik kan worden gemaakt van informele zorg. De voorgestelde wetgeving is momenteel in behandeling bij het parlement. Hoewel deze hervorming een stap in de goede richting is, is er nog meer nodig om de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn te waarborgen.

LSA 4: Verdere maatregelen te nemen om de arbeidsparticipatie te verhogen, met name van mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. De beperking van negatieve fiscale arbeidsprikkels voort te zetten, onder meer door een geleidelijke afschaffing van overdraagbare heffingskortingen voor verdieners van een

Nederland heeft **enige vooruitgang** geboekt bij de uitvoering van LSA 4:

- Enige vooruitgang: met het oog op de verhoging van het aantal gewerkte uren zijn enkele fiscale maatregelen ingevoerd (zoals de uitfasering van de overdraagbare heffingskorting en de verhoging van de arbeidskorting voor de lagere inkomens), maar de situatie blijft in grote

<p>tweede inkomen. De arbeidsmarktmobilititeit te bevorderen en starheden op de arbeidsmarkt aan te pakken, onder meer door de hervorming van de wetgeving ter bescherming van werknemers en het stelsel van werkloosheidsuitkeringen.</p>	<p>lijnen ongewijzigd. De full-timeparticipatie van vrouwen blijft laag. Het hoge percentage part-time werkende vrouwen is mede de oorzaak van de grote loonkloof (17,9 %) en pensioenkloof (40 %) tussen mannen en vrouwen. Om vrouwen financieel onafhankelijker te maken en toekomstige tekorten aan arbeidskrachten te bestrijden, moeten zij meer uren gaan werken.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Enige vooruitgang: er is een participatiewet opgesteld die moet leiden tot een stijging van de arbeidsmarktparticipatie van mensen die ver van de arbeidsmarkt afstaan. Het parlement buigt zich er thans over en het is de bedoeling dat de wet in januari 2015 ingaat. De wet moet de arbeidsmarktparticipatie van mensen met een beperking verbeteren door diverse uitkeringsregelingen samen te voegen en te verbeteren, terwijl de gemeenten met de uitvoering ervan worden belast en de totale financiering wordt teruggebracht. Door deze uitbreiding van het takenpakket in combinatie met substantiële kortingen op het budget voor gemeenten, kunnen uitvoeringsproblemen ontstaan. Daarom is het van cruciaal belang dat de gevolgen van de hervorming voor de kwaliteit van de dienstverlening worden gemonitord. • Aanzienlijke vooruitgang: naast de hervorming van de werkloosheidsuitkeringen en de rechtsbescherming van werknemers, waarvan wordt aangenomen dat deze de arbeidsmobiliteit zal bevorderen, is het ook de bedoeling om de segmentatie op de arbeidsmarkt te reduceren met maatregelen die worden ingevoerd vanaf juli van dit jaar (delen van de rechtsbescherming van werknemers) tot januari 2016 (verlaging van de maximumduur van werkloosheidsuitkeringen).
<p>Europa 2020 (nationale doelstellingen en vooruitgang)</p>	
<p>In het NHP van 2013 genoemde doelstelling voor de werkgelegenheidsgraad: 80 %.</p>	<p>De werkgelegenheidsgraad bedroeg:</p> <p>76,8 % in 2010</p> <p>77,0 % in 2011</p> <p>77,2 % in 2012 en</p> <p>76,5 % in 2013.</p> <p>Gelet op de prestaties in het verleden lijkt het streefcijfer van Europa 2020 (80 %) ambitieus, maar haalbaar. Door de huidige ontwikkelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt kan het voor Nederland moeilijk worden om het streefcijfer in 2020 te halen.</p>
<p>In het NHP van 2013 genoemde doelstelling voor O&O: 2,5 % van het bbp.</p>	<p>De O&O-intensiteit is in 2012 uitgekomen op 2,16 %. Hoewel een adequate trendanalyse door een breuk in de statistische reeksen in 2011 wordt bemoeilijkt, is er in 2012 sprake van een duidelijke stijging ten opzichte van 2011. Dit geldt voor zowel de publieke O&O-intensiteit (van 0,89 % naar 0,94 %) als de private O&O-intensiteit (van 1,14 % naar 1,22 %). In 2013 heeft de publieke sector volgens de ramingen 6,6 miljard EUR aan O&O en innovatie uitgegeven (6,4 miljard EUR in 2012). Voor de jaren daarna wordt gerekend op een daling tot 5,9 miljard EUR in</p>

	<p>2017. Dit komt neer op een daling van de publieke uitgaven aan O&O en innovatie van 1,07 % van het bbp in 2012 naar 0,92 % van het bbp in 2017. Of het streefcijfer voor O&O-intensiteit wordt gehaald, zal afhangen van toekomstige ontwikkelingen in de publieke uitgaven aan O&O en innovatie en van het hefboomeffect van zowel het topsectorenbeleid als de fiscale O&O-stimuleringsregelingen op private O&O-investeringen.</p>
<p>In 2020 moet Nederland in het kader van de ESD (Effort Sharing Decision) de uitstoot van broeikasgassen die niet onder het emissiehandelsstelsel (ETS) vallen, ten opzichte van het niveau van 2005 met 16 % hebben vermindert.</p>	<p>Verandering in niet-ETS-broeikasgasemissies tussen 2005 en 2012: -9 %.</p> <p>Volgens de meeste recente projecties op basis van bestaande maatregelen zal Nederland de doelstelling niet halen (-15 % in 2020 ten opzichte van 2005, een verschil van 1 %).</p>
<p>Doelstelling voor hernieuwbare energie in 2020: 14 %.</p> <p>Aandeel hernieuwbare energie in alle vervoertakken: 10 %.</p>	<p>Volgens voorlopige gegevens van Eurostat is het aandeel hernieuwbare energie in het bruto eindverbruik van energie in 2012 uitgekomen op 4,5 %. Het gemiddelde aandeel van de hernieuwbare energiebronnen voor 2011/2012 (4,4 %) ligt derhalve onder de benchmark van 4,7 % die voor 2011/2012 is vastgesteld in de indicatieve keten van de Richtlijn duurzame energie.</p>
<p>Doelstelling energie-efficiëntie: 20 %.</p> <p>Nederland heeft zichzelf een indicatieve nationale energiebesparing van 1,5 % per jaar ten doel gesteld. Dit betekent dat het in 2020 moet uitkomen op een primair energieverbruik van 60,7 Mtoe en een eindverbruik van energie van 52,2 Mtoe.</p>	<p>Nederland heeft de Commissie in kennis gesteld van zijn voorgenomen beleidsmaatregelen om uitvoering te geven aan artikel 7 van de Richtlijn energie-efficiëntie (inzake de regelingen voor energie-efficiëntieverplichtingen). Volgens de ramingen zal met de omzetting van artikel 7 van de richtlijn de helft van de verwachte besparingen worden gerealiseerd.</p>
<p>Doelstelling voortijdige schoolverlaters: <8,0 %.</p>	<p>Het percentage voortijdige schoolverlaters bedroeg:</p> <p>10,9 % in 2009</p> <p>10,0 % in 2010</p> <p>9,1 % in 2011</p> <p>8,8 % in 2012 en</p> <p>9,2 % in 2013.</p> <p>Uit de snelle daling van het percentage voortijdige schoolverlaters, die zelfs in de crisisjaren doorzette, blijkt dat het mogelijk is om het streefcijfer van 8 % in 2020 te halen.</p>
<p>Doelstelling percentage tertiair opgeleiden: >40 %.</p>	<p>Het percentage tertiair opgeleiden bedroeg:</p> <p>41,4 % in 2010</p> <p>41,1 % in 2011</p> <p>42,2 % in 2012 en</p> <p>43,1 % in 2013.</p>

	Het streefcijfer is dus al gehaald.
Doelstelling voor de terugdringing van het aantal mensen dat deel uitmaakt van huishoudens met een zeer geringe arbeidsintensiteit: -100 000 (leeftijdsgroep 0-64).	<p>Het aantal mensen (x duizend) dat deel uitmaakt van huishoudens met een zeer geringe arbeidsintensiteit bedroeg:</p> <p>1 068 in 2010</p> <p>1 128 in 2011 en</p> <p>1 133 in 2012.</p> <p>In het jaar waarin het streefcijfer werd vastgesteld, maakten 1 053 000 mensen van 0 t/m 59 jaar deel uit van een huishouden met een zeer geringe arbeidsintensiteit. Dit aantal is als gevolg van de economische crisis opgelopen tot 1 133 000 in 2012 (een stijging van 80 000). Bijgevolg wordt het moeilijk voor Nederland om het streefcijfer, een daling van 100 000 in 2020, te halen⁶⁶.</p>

---

⁶⁶ De Nederlandse doelstelling gaat uit van personen in de leeftijdsgroep 0 t/m 64 in plaats van 0 t/m 59 (Eurostat levert geen cijfers voor deze groep en het CBS levert aan het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid alleen gegevens over de leeftijdsgroep 0 t/m 64 jaar). Volgens deze cijfers is het aantal mensen in een huishouden met een zeer geringe arbeidsintensiteit van 2008 tot en met 2012 opgelopen met 22 000.

BIJLAGE
Standaardtabellen

Tabel I. Macro-economische indicatoren

	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kernindicatoren								
Bbp-groei	4,0	1,3	1,4	0,9	-1,2	-0,8	1,2	1,4
Output gap ¹	0,8	-1,2	0,1	-1,0	-2,4	-3,3	-2,6	-1,8
HICP (jaarlijkse verandering in %)	1,9	2,8	1,5	2,5	2,8	2,6	0,7	0,9
Binnenlandse vraag (jaarlijkse verandering in %) ²	4,2	0,8	1,3	0,8	-1,6	-2,4	1,0	0,7
Werkloosheidscijfer (% van de beroepsbevolking) ³	4,6	4,0	3,9	4,4	5,3	6,7	7,4	7,3
Bruto-investeringen in vaste activa (in % van het bbp)	22,1	19,7	19,3	17,8	17,0	16,1	16,7	17,0
Bruto nationale besparingen (in % van het bbp)	27,1	26,4	25,5	25,5	25,2	24,1	25,0	25,7
Overheid (in % van het bbp)								
Vorderingenoverschot (+) of -tekort (-)	-0,3	-1,5	-1,9	-4,3	-4,1	-2,5	-2,8	-1,8
Brutoschuld	64,6	51,5	55,1	65,7	71,3	73,5	73,8	73,4
Netto financiële activa	-44,5	-35,3	-30,1	-38,8	-42,2	n.b	n.b	n.b
Totale ontvangsten	46,4	44,4	46,1	45,6	46,4	47,3	47,0	47,7
Totale uitgaven	46,8	45,9	48,0	49,9	50,5	49,9	49,8	49,5
<i>waarvan: rente</i>	4,6	2,7	2,2	2,1	1,9	1,8	1,7	1,7
Vennootschappen (in % van het bbp)								
Vorderingenoverschot (+) of -tekort (-)	3,0	7,3	8,2	10,8	10,6	8,7	8,0	6,8
Netto financiële activa, niet-financiële vennootschappen	-146,6	-98,5	-67,3	-42,3	-37,5	n.b	n.b	n.b
Netto financiële activa, financiële instellingen	-32,0	-20,2	-7,6	-14,6	-23,9	n.b	n.b	n.b
Investeringen (bruto)	12,3	9,6	9,4	9,6	9,6	8,6	9,2	9,6
Exploitatieoverschot (bruto)	24,4	24,8	25,4	25,9	26,1	25,8	25,4	25,0
Huishoudens en IZW's t.b.v. huishoudens (in % van het bbp)								
Vorderingenoverschot (+) of -tekort (-)	1,8	0,6	-0,6	0,5	0,7	1,3	2,3	3,3
Netto financiële activa	212,7	167,4	157,5	170,8	192,0	n.b	n.b	n.b
Brutolonen	41,8	40,0	38,7	39,2	39,1	39,0	38,9	39,0
Netto-inkomen uit vermogen	8,6	6,8	5,0	4,3	4,8	4,8	5,0	5,8
Ontvangen lopende overdrachten	23,1	22,6	21,6	22,8	23,4	24,0	24,0	24,3
Besparingen (bruto)	9,4	7,7	6,3	5,9	5,5	5,9	6,8	7,8
Buitenland (in % van het bbp)								
Vorderingenoverschot (+) of -tekort (-)	4,5	6,5	5,7	7,0	7,4	7,6	7,5	8,2
Netto financiële activa	10,4	-13,3	-52,6	-75,1	-88,3	n.b	n.b	n.b
Netto-uitvoer van goederen en diensten	5,1	6,9	7,9	8,6	8,4	10,2	10,4	10,8
Netto primair inkomen, ontvangen van het buitenland	0,9	1,2	-0,3	0,3	0,9	-0,5	-0,4	-0,5
Kapitaaltransacties (netto)	-0,3	-0,2	-0,4	-0,3	-0,3	-0,3	-0,6	-0,3
Verhandelbare sector	42,8	41,0	39,9	39,6	39,7	39,8	n.b	n.b
Niet-verhandelbare sector	46,6	48,0	49,1	50,0	50,1	49,8	n.b	n.b
<i>waarvan: bouwnijverheid</i>	4,9	5,0	5,1	4,8	4,4	4,2	n.b	n.b
Reële effectieve wisselkoers (index, 2000=100)	91,7	98,5	102,2	102,8	101,6	104,3	104,9	104,6
Ruilvoet goederen en diensten (index, 2000=100)	97,3	99,7	99,3	98,4	97,8	98,4	98,7	98,5
Exportprestatie (index, 2000=100)	100,0	100,8	101,2	103,5	106,5	107,2	106,8	106,4
Noten:								
¹ De output gap is het verschil tussen het feitelijk en het potentieel bruto binnenlands product tegen marktprijzen van 2005.								
² In de indicator voor de binnenlandse vraag zijn de voorraden begrepen.								
³ Werklozen zijn alle personen die geen werk hebben, actief naar werk zoeken en bereid zijn onmiddellijk of binnen een termijn van twee weken aan het werk te gaan. De beroepsbevolking is het totale aantal werkenden en werklozen. Het werkloosheidscijfer heeft betrekking op de leeftijdsgroep van 15-74-jarigen.								
Bron:								
Voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie (COM); Stabiliteitsprogramma (SP).								

Tabel II. Vergelijking van macro-economische ontwikkelingen en prognoses

	2013		2014		2015		2016	2017
	COM	SP	COM	SP	COM	SP	SP	SP
Reëel bbp (verandering in %)	-0,8	-0,8	1,2	n.b.	1,4	n.b.	1,6	1,6
Particuliere consumptie (verandering in %)	-2,1	-2,1	-0,2	n.b.	0,9	n.b.	0,1	0,1
Bruto-investeringen in vaste activa	-4,8	-4,8	4,9	n.b.	2,9	n.b.	2,6	2,6
Uitvoer van goederen en diensten (ver. %)	1,4	1,3	3,3	n.b.	5,0	n.b.	5,1	5,1
Invoer van goederen en diensten (ver. %)	-0,2	-0,5	3,4	n.b.	4,8	n.b.	4,5	4,5
<i>Bijdragen tot de reële bbp-groei:</i>				n.b.		n.b.		
- Finale binnenlandse vraag	-1,8	-1,9	0,9	n.b.	0,7	n.b.	0,5	0,5
- Veranderingen in voorraden	-0,4	-0,4	0,0	n.b.	0,0	n.b.	0,0	0,0
- Netto-uitvoer	1,4	1,5	0,3	n.b.	0,7	n.b.	1,1	1,1
Output gap ¹	-3,3	-3,1	-2,6	-2,7	-1,8	-1,9	-1,0	-0,3
Werkgelegenheid (verandering in %)	-1,0	-1,0	-0,8	n.b.	0,6	n.b.	0,5	0,5
Werkloosheidscijfer (verandering in %)	6,7	6,7	7,4	n.b.	7,3	n.b.	6,6	6,1
Arbeidsproductiviteit (verandering in %)	0,4	0,3	1,8	n.b.	0,8	n.b.	1,1	1,1
HICP- inflatie (%)	2,6	2,6	0,7	n.b.	0,9	n.b.	1,5	1,5
Bbp-deflator (verandering in %)	1,4	1,8	1,2	n.b.	1,1	n.b.	0,9	0,9
Beloning van werknemers (per hoofd, verandering in %)	2,3	2,1	2,3	n.b.	1,7	n.b.	1,3	1,3
Vorderingenoverschot/-tekort t.o.v. het buitenland (in % van het bbp)	7,6	9,7	7,5	n.b.	8,2	n.b.	11,1	11,5
<u>Noot:</u>								
¹ Als % van het potentiële bbp, waarbij de potentiële bbp-groei is herberekend door de diensten van de Commissie op basis van het programmascenario volgens de gezamenlijk overeengekomen methode.								
<u>Bron:</u>								
Voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie (COM); Stabiliteitsprogramma (SP).								

Tabel III. Samenstelling van de begrotingsaanpassing

(in % van het bbp)	2013	2014		2015		2016	2017	Mut. 2013 2017
	COM	COM	SP	COM ¹	SP	SP	SP	SP
Ontvangsten	47,3	47,0	47,4	47,7	47,7	46,7	46,5	-0,8
<i>waarvan:</i>								
- Belastingen op productie en invoer	11,7	12,0	12,0	12,0	11,8	11,9	12,0	0,3
- Belastingen op inkomen, vermogen enz.	10,9	11,2	11,4	11,8	11,9	12,6	12,8	1,9
- Sociale premies	16,9	16,9	17,1	17,2	17,3	15,7	15,6	-1,3
- Overige (restpost)	7,7	6,9	6,9	6,7	6,7	6,5	6,1	-1,6
Uitgaven	49,9	49,8	50,3	49,5	50,0	48,7	48,0	-1,9
<i>waarvan:</i>								
- Primaire uitgaven	48,1	48,1	48,5	47,9	48,2	46,6	45,9	-2,2
<i>waarvan:</i>								
Beloning van werknemers	9,5	9,4	9,5	9,3	9,4	8,9	8,7	-0,8
Intermediair verbruik	7,7	6,9	7,0	7,0	7,0	6,9	6,7	-1,0
Sociale uitkeringen	24,4	24,5	24,9	24,8	25,2	24,2	24,0	-0,4
Subsidies	1,3	1,2	1,3	1,2	1,2	1,0	1,1	-0,2
Bruto-investeringen in vaste activa	3,2	3,3	3,3	3,2	3,2	2,9	2,8	-0,4
Overige (restpost)	1,9	2,8	2,6	2,4	2,4	3,0	2,8	0,9
- Rente-uitgaven	1,8	1,7	1,8	1,7	1,8	2,1	2,1	0,3
Overheidssaldo	-2,5	-2,8	-2,9	-1,8	-2,1	-1,9	-1,4	1,1
Primair saldo	-0,7	-1,0	-1,1	-0,2	-0,4	0,1	0,6	1,3
Eenmalige en andere tijdelijke maatregelen	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,6
Overheidssaldo excl. eenmalige maatr.	-3,1	-2,8	-2,9	-1,8	-2,1	-1,9	-1,4	1,7
Output gap ²	-3,3	-2,6	-2,7	-1,8	-1,9	-1,0	-0,3	3,0
Conjunctuurgezuiverd saldo ²	-0,6	-1,3	-1,4	-0,8	-1,0	-1,3	-1,2	-0,6
Structureel saldo³	-1,3	-1,3	-1,4	-0,8	-1,0	-1,3	-1,2	0,1
<i>Verandering in het structurele saldo</i>	<i>1,4</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>0,5</i>	<i>0,3</i>	<i>-0,3</i>	<i>0,1</i>	<i>-</i>
<i>Gemiddelde verandering over twee jaar in het structurele saldo</i>	<i>1,3</i>	<i>0,7</i>	<i>0,7</i>	<i>0,2</i>	<i>0,2</i>	<i>0,0</i>	<i>-0,1</i>	<i>-</i>
Structureel primair saldo³	0,5	0,4	0,4	0,9	0,8	0,8	0,9	0,5
<i>Verandering in het structurele primaire saldo</i>		<i>-0,1</i>	<i>0,0</i>	<i>0,4</i>	<i>0,3</i>	<i>0,0</i>	<i>0,1</i>	<i>-</i>
Uitgavenbenchmark								
Toepasselijk referentiepercentage ⁴	n.b.	-0,14	-0,14	-0,14	-0,14	n.b.	n.b.	-
Afwijking ⁵ (in % van het bbp)	n.b.	0,5	1,0	-1,3	0,3	n.b.	n.b.	-
Gemiddelde afwijking (2 jaar) in % van het bbp	n.b.	n.b.	n.b.	-0,4	0,7	n.b.	n.b.	-
Noten:								
¹ Bij ongewijzigd beleid.								
² Output gap (in % van het potentiële bbp) en conjunctuurgezuiverd saldo volgens het programma zoals herberekend door de Commissiediensten op basis van het programmascenario volgens de gezamenlijk overeengekomen methode.								
³ Structureel (primair) saldo = conjunctuurgezuiverd (primair) saldo excl. eenmalige en andere tijdelijke maatregelen.								
⁴ Middellangetermijnreferentiepercentage voor de potentiële bbp-groei. Het (standaard)referentiepercentage is van toepassing met ingang van het jaar t+1 indien het betrokken land in het jaar t zijn MTD heeft gehaald. Het lagere referentiepercentage is van toepassing zolang het land nog op weg is naar zijn MTD, met inbegrip van het jaar t. De vanaf 2014 geldende referentiepercentages zijn in 2013 geactualiseerd.								
⁵ Afwijking van het toepasselijke referentiepercentage van het groeitempo van de overheidsuitgaven exclusief discretionaire maatregelen aan de ontvangstenzijde en de bij wet geregelde stijging van de ontvangsten. Het voor de uitgavenbenchmark gehanteerde uitgaventotaal is verkregen volgens de gezamenlijk overeengekomen methode. Een positief cijfer houdt in dat de uitgavengroei het toepasselijke referentiepercentage overtreft.								
Bron:								
Voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie (COM); Stabiliteitsprogramma (SP).								

Tabel IV. Schulddynamiek

(in % van het bbp)	Gemiddeld 2008-2012	2013	2014		2015		2016	2017
			COM	SP	COM	SP	SP	SP
Brutoschuldquote¹	63,9	73,5	73,8	74,6	73,4	74,7	74,1	73,2
Veranderingen in de quote	5,2	2,2	0,3	1,1	-0,4	0,1	-0,6	-0,9
<i>Bijdragen² :</i>								
1. Primair saldo	1,6	0,7	1,0	1,1	0,2	0,4	-0,1	-0,6
2. Sneeuwbaaleffect	1,6	1,4	0,0	0,5	-0,1	-0,1	0,2	0,2
<i>waarvan:</i>								
Rente-uitgaven	2,1	1,8	1,7	1,8	1,7	1,7	2,0	2,0
Groei-effect	0,2	0,6	-0,8	-0,5	-1,0	-0,9	-1,2	-1,2
Inflatie-effect	-0,6	-1,0	-0,9	-0,7	-0,8	-0,9	-0,6	-0,6
3. Stock-flow	1,9	0,1	-0,8	-0,5	-0,4	-0,2	-0,7	-0,5
<i>waarvan:</i>								
Verschil kasbasis/transactiebasis				0,0		-0,2	-0,1	0,0
Geacc. financiële activa <i>Privatisering</i>				0,1		-0,2	-0,6	-0,5
Waarderings- en andere resteffecten				-1,9		-1,8	-1,9	-1,9
		2013	2014		2015		2016	2017
			COM	SP	COM	SP	SP	SP
Kloof t.o.v. schuldbenchmark^{3,4}	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
Structurele aanpassing⁵	n.v.t.	n.v.t.	0,0	n.b.	0,5	n.b.	n.b.	n.b.
<i>Te vergelijken met:</i>								
Vereiste aanpassing ⁶	n.v.t.	n.v.t.	-0,1	n.b.	-0,1	n.b.	n.b.	n.b.
Noten:								
¹ Aan het einde van de periode.								
² Het sneeuwbaaleffect geeft het effect weer van de rentelasten op de totale overheidsschuld en van de reële bbp-groei en de inflatie op de schuldquote (via de noemer). De stock-flow adjustment omvat verschillen tussen de berekening op kasbasis en op transactiebasis, de accumulatie van de financiële activa en de waarderings- en andere								
³ Niet relevant gedurende BTP's die liepen in november 2011 en in de drie jaren na de correctie van het buitensporige tekort.								
⁴ Geeft het verschil aan tussen de schuldquote en de schuldbenchmark. Als dit cijfer positief is, voldoet de geraamde bruto schuldquote niet aan de schuldreductiebenchmark.								
⁵ Alleen van toepassing gedurende de overgangperiode van drie jaar vanaf de correctie van het buitensporige tekort voor BTP's die in november 2011 liepen.								
⁶ Geeft de resterende jaarlijkse structurele aanpassing aan die - indien in acht genomen - waarborgt dat de lidstaat aan het einde van de overgangperiode zal voldoen aan de schuldreductiebenchmark, ervan uitgaande dat de COM- en SP-begrotingsramingen worden gehaald.								
Bron:								
Voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie (COM); Stabiliteitsprogramma (SP).								

Tabel V. Houdbaarheidsindicatoren

	Nederland			Europese Unie		
	Scenario 2013	Scenario bij ongewijzigd beleid	Scenario stabiliteits-programma	Scenario 2013	Scenario bij ongewijzigd beleid	Scenario stabiliteits-programma
S2*	5,6	5,3	5,5	2,4	2,4	0,7
<i>waarvan:</i>						
Initiële begrotingssituatie (IBP)	1,6	1,3	1,7	0,5	0,4	-1,3
Langetermijnkosten vergrijzing	4,0	4,0	3,8	1,9	2,0	2,0
<i>waarvan:</i>						
Pensioenen	0,9	1,0	0,9	0,7	0,8	0,9
Gezondheidszorg	0,8	0,7	0,7	0,9	0,9	0,8
Langdurige zorg	2,7	2,7	2,6	0,6	0,6	0,6
Overige	-0,5	-0,5	-0,4	-0,4	-0,4	-0,3
S1**	1,6	1,2	2,1	1,5	1,7	-0,2
<i>waarvan:</i>						
Initiële begrotingssituatie (IBP)	-0,2	-0,7	0,3	-0,2	-0,4	-2,0
Financieringsbehoeften	0,8	0,9	0,9	1,5	1,8	1,5
Langetermijnkosten vergrijzing	1,0	1,0	0,9	0,2	0,3	0,3
S0 (risico van begrotingsstress)***	0,15	:	:	:	:	:
Schuld, % van bbp (2013)	73,5			88,9		
Leeftijdsgereleerde uitgaven, % van bbp (2013)	24,5			25,8		

Bron: Commissie; Stabiliteitsprogramma 2014.

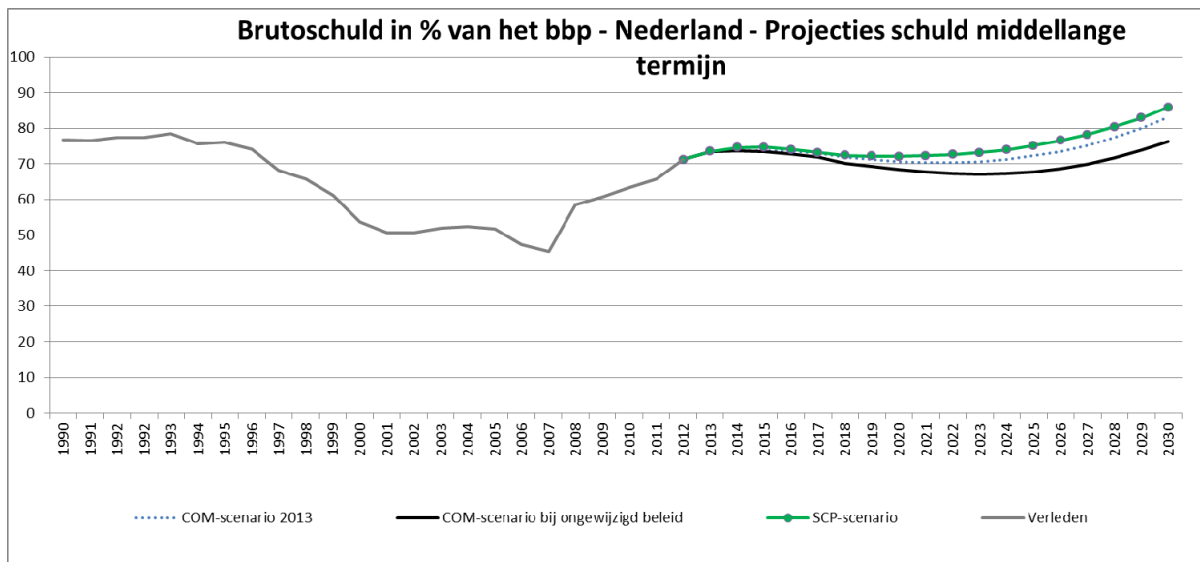
Noot: Het scenario van 2013 geeft het houdbaarheidssaldo weer onder de aanname dat de begrotingspositie tot 2013 evolueert overeenkomstig de voorjaarsprognoses 2014 van de Commissie. Het scenario van "ongewijzigd beleid" geeft het houdbaarheidssaldo weer onder de aanname dat de begrotingssituatie tot 2015 evolueert overeenkomstig de voorjaarsprognose 2014 van de Commissie. Het scenario "stabiliteitsprogramma" geeft het houdbaarheidssaldo weer onder de aanname dat de begrotingsplannen in het programma volledig worden uitgevoerd. Leeftijdsgereleerde uitgaven zoals aangegeven in het Ageing Report 2012.

* De indicator voor het houdbaarheidssaldo voor de lange termijn (S2) geeft weer welke onmiddellijke en blijvende aanpassing vereist is om aan de intertemporele begrotingsbeperking, met inbegrip van de vergrijzingskosten, te voldoen. S2 bestaat uit twee componenten: i) de initiële begrotingssituatie (IBS), die het verschil ten opzichte van het schuldstabiliserende primaire saldo weergeeft, en ii) de extra aanpassing die in verband met de vergrijzingskosten vereist is. De voornaamste aanname bij de afleiding van S2 is dat de stijging van de schuldquote over een oneindige tijdshorizon wordt begrensd door het renteversil (d.w.z. het verschil tussen de nominale rente en de reële groei), hetgeen dus niet noodzakelijkerwijs impliceert dat de schuldquote tot onder de in het EU-Verdrag vastgelegde drempelwaarde van 60 % zal dalen. Voor S2 zijn de volgende drempelwaarden gebruikt: i) indien de waarde van S2 lager is dan 2, dan wordt het risico voor het land als gering aangemerkt, ii) indien de waarde ervan tussen 2 en 6 ligt, dan wordt het risico als gemiddeld aangemerkt, en iii) indien de waarde ervan hoger is dan 6, dan wordt het risico als hoog aangemerkt.

** De indicator voor het houdbaarheidssaldo voor de middellange termijn (S1) geeft weer welke aanpassing in de vorm van een gestage verbetering van het structurele primaire saldo tot en met 2020 vereist is en vervolgens tien jaar lang moet worden volgehouden om de schuldquote in 2030 terug te brengen tot 60 % van het bbp, met inbegrip van de financiering voor eventuele aanvullende uitgaven die tot en met het streefjaar nodig zijn in verband met de vergrijzing. Ter beoordeling van de omvang van het houdbaarheidsprobleem zijn de volgende drempelwaarden gebruikt: i) indien de waarde van S1 minder is dan nul, dan wordt het risico voor het land als gering aangemerkt, ii) indien het primaire saldo na het laatste jaar van de najaarsprognoses 2013 (d.w.z. 2015) tot en met 2020 structureel moet worden aangepast met ten hoogste 0,5 procentpunt van het bbp (dus cumulatief met 2,5 procentpunt), dan wordt het risico als gemiddeld aangemerkt, en iii) indien de waarde ervan hoger is dan 2,5 procentpunt (hetgeen betekent dat een structurele aanpassing van meer dan 0,5 procentpunt van het bbp per jaar nodig is), dan wordt het risico als hoog aangemerkt.

*** De S0-indicator biedt geactualiseerde informatie over de rol die budgettaire variabelen en variabelen voor het financieel concurrentievermogen spelen bij het ontstaan van potentiële begrotingsrisico's. De methodologie voor de S0-indicator verschilt fundamenteel van die voor de S1- en de S2-indicator. Anders dan S1 en S2 biedt S0 geen kwantificering van de vereiste budgettaire aanpassingsinspanning, maar is het een samengestelde indicator die een raming geeft van de kans dat op korte termijn begrotingsstress optreedt. De kritieke drempelwaarde voor S0 is 0,43.

Tabel VI. Belastingindicatoren

	2002	2006	2008	2010	2011	2012
Totale belastinginkomsten (incl. verplichte sociale bijdragen, % van bbp)	37,7	39,0	39,2	38,9	38,6	39,0
Opsplitsing naar economische functie (% van bbp) ¹						
Consumptie	11,4	11,7	11,4	11,4	11,1	11,0
waarvan:						
- btw	7,2	7,4	7,3	7,3	6,9	7,0
- accijnzen op tabak en alcohol	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
- energie	1,8	2,0	1,9	2,0	2,0	1,9
- overige (restpost)	1,9	1,8	1,8	1,6	1,7	1,6
Arbeidskrachten, werkend	16,2	17,2	18,3	19,0	19,2	19,9
Arbeidskrachten, niet-werkend	2,6	2,8	2,4	2,4	2,5	2,6
Inkomen uit vermogen en onderneming	5,0	4,7	4,6	3,7	3,5	3,4
Voorraden kapitaal/vermogen	2,5	2,6	2,5	2,4	2,2	2,2
<i>p.m.</i> Milieubelastingen ²	3,5	3,9	3,8	3,8	3,7	3,6
Btw-efficiëntie ³						
Feitelijke btw-inkomsten als % van de theoretische inkomsten tegen standaardtarief	56,9	59,9	59,9	57,2	55,1	54,6
Noot:						
1. Belastinginkomsten worden opgesplitst naar economische functie, al naar gelang het belastingen op consumptie, arbeid of kapitaal betreft. Zie: Europese Commissie (2014), Taxation trends in the European Union, voor een meer gedetailleerde toelichting.						
2. Deze categorie omvat belastingen op energie, vervoer en vervuiling en middelen begrepen in belastingen op consumptie en kapitaal.						
3. De btw-efficiëntie wordt gemeten via de btw-inkomstenratio. Dit is de verhouding tussen de feitelijk geïnde btw en het bedrag dat theoretisch geïnd zou worden als op alle finale consumptie btw geheven zou worden volgens het standaardtarief. Een lage ratio kan duiden op een beperkte grondslag als gevolg van ruime vrijstellingen of de toepassing van gereduceerde tarieven op een groot aantal goederen en diensten ('policy gap') of op gebrekkige inning van de belasting, bijv. door fraude ('collection gap'). Zie: Europese Commissie (2012), Tax reforms in EU Member States, European Economy 6/2012 en Taxation Papers 34/2012, voor een meer gedetailleerde toelichting.						
<i>Bron: Commissie</i>						

Tabel VII. Indicatoren voor de financiële markten

	2009	2010	2011	2012	2013
Totale activa van de banksector (in % van het bbp)	386,8	385,3	405,1	415,0	373,6
Aandeel van de activa van de grootste vijf banken (in % van de totale activa)	85,1	84,2	83,6	82,1	-
Buitenlandse participatie in het bankwezen (in % van de totale activa)	5,3	15,4	13,1	11,0	-
Indicatoren voor de financiële soliditeit:					
- dubieuze leningen (% van de totale leningen) ¹⁾	3,2	2,8	2,7	3,1	3,0
- solvabiliteitsratio (%) ¹⁾	14,9	13,9	13,5	14,2	14,9
- winstgevendheid - rendement eigen vermogen (%) ^{1), 2)}	-0,5	8,9	9,6	7,4	9,2
Particuliere kredietverlening (jaarlijkse verandering in %)	1,8	4,0	4,1	4,0	-1,1
Woningkredieten (jaarlijkse verandering in %)	0,8	5,5	3,3	4,3	-0,1
Verhouding uitstaande leningen/deposito's	124,6	120,3	119,4	119,2	117,6
CB-liquiditeit als % van passiva	1,8	0,4	0,4	1,2	0,5
Blootstelling van banken aan landen die officiële financiële bijstand ontvangen (% van het bbp) ³⁾	22,9	15,0	13,0	11,1	10,0
Particuliere schuld (% van het bbp)	221,2	221,3	219,3	219,4	-
Externe brutoschuld (% van het bbp)					
- Overheid	43,0	40,3	39,0	40,9	40,8
- Particuliere sector	82,8	84,2	89,2	91,4	89,7
Langerenteverschil t.o.v. Duitse bunds (basispunten)*	46,4	24,8	38,1	43,8	39,2
Kredietverzuiwingswapsreads voor overheidspapier (5 jaar)*	55,7	44,6	66,0	86,4	49,0
<u>Noten:</u>					
¹⁾ Laatste gegevens derde kwartaal van 2013.					
²⁾ Na buitengewone posten en belastingen.					
³⁾ De bestreken landen zijn CY, EL, ES, LV, HU, IE, PT en RO.					
* Uitgedrukt in basispunten.					
<u>Bron:</u>					
Bank voor Internationale Betalingen en Eurostat (blootstelling aan macrofinancieel kwetsbare landen), IMF (indicatoren financiële gezondheid), Commissie (rentetarieven op lange termijn), Wereldbank (externe brutoschuld) en ECB (alle andere indicatoren).					

Tabel VIII. Arbeidsmarkt- en sociale indicatoren

Arbeidsmarktindicatoren	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Arbeidsparticipatie (% van de bevolking van 20-64 jaar)	78,9	78,8	76,8	77,0	77,2	76,5
Toename van de werkgelegenheid (verandering in % t.o.v. het voorafgaande jaar)	1,5	-0,7	-0,4	0,7	-0,2	-1,1
Arbeidsparticipatie van vrouwen (% van de vrouwelijke bevolking van 20-64 jaar)	72,2	72,7	70,8	71,4	71,9	71,6
Arbeidsparticipatie van mannen (% van de mannelijke bevolking van 20-64 jaar)	85,5	84,9	82,8	82,6	82,5	81,3
Arbeidsparticipatie van ouderen (% van de bevolking van 55-64 jaar)	53,0	55,1	53,7	56,1	58,6	60,1
Deeltijdarbeid (in % van de totale werkgelegenheid, 15 jaar en ouder)	47,3	48,3	48,9	49,1	49,8	50,8
Deeltijdarbeid onder vrouwen (% van werkende vrouwen, 15 jaar en ouder)	75,3	75,8	76,5	76,7	77,0	77,2
Deeltijdarbeid onder mannen (% van werkende mannen, 15 jaar en ouder)	23,9	24,9	25,4	25,4	26,4	27,9
Arbeid voor bepaalde tijd (% werknemers met een contract voor bepaalde tijd, 15 jaar en ouder)	18,2	18,2	18,5	18,4	19,5	20,6
Overgang van tijdelijk naar vast werk	27,1	26,2	20,0	20,8	16,5	:
Werkloosheidscijfer ¹ (% van de beroepsbevolking, leeftijdsgroep 15-74 jaar)	3,1	3,7	4,5	4,4	5,3	6,7
Langdurige werkloosheid ² (% van de beroepsbevolking)	1,1	0,9	1,2	1,5	1,8	2,4
Jeugdwerkloosheid (% van jonge arbeidskrachten (15-24 jaar))	6,3	7,7	8,7	7,6	9,5	11,0
NEET-percentages onder jongeren (% van de bevolking van 15-24 jaar)	3,4	4,1	4,3	3,8	4,3	5,1
School- en opleidingsuitval (% van de bev. van 18-24 jaar die lager sec. onderwijs als hoogste opleidingsniveau hebben en geen verder onderwijs of verdere opleiding volgen)	11,4	10,9	10,0	9,1	8,8	9,2
Tertiair opleidingsniveau (% van de bevolking van 30-34 jaar dat hoger onderwijs met succes heeft doorlopen)	40,2	40,5	41,4	41,1	42,2	43,1
Officiële opvangregelingen (van 1 tot 29 uur; % van de bevolking van minder dan 3 jaar)	41,0	43,0	44,0	46,0	39,0	:
Officiële opvangregelingen (30 uur en meer; % van de bevolking van minder dan 3 jaar)	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0	:
Arbeidsproductiviteit per werknemer (jaarlijkse verandering in %)	0,3	-2,6	2,1	0,4	-1,0	0,4
Aantal gewerkte uren per werknemer (jaarlijkse verandering in %)	0,2	-0,6	-0,2	0,1	0,1	-0,3
Arbeidsproductiviteit per gewerkt uur (jaarlijkse verandering in %; constante prijzen)	0,1	-2,4	2,1	0,2	-1,2	0,5
Beloning per werknemer (jaarlijkse verandering in %; constante prijzen)	1,1	2,4	0,7	0,5	0,5	0,9
Nominale stijging van de loonkosten per eenheid product (jaarlijkse verandering in %)	3,0	5,3	-0,7	1,1	2,8	2,0
Reële stijging van de loonkosten per eenheid product (jaarlijkse verandering in %)	0,9	5,2	-1,5	0,0	1,5	0,6
Noten:						
¹ Werklozen zijn alle personen die geen werk hebben, actief naar werk zoeken en bereid zijn onmiddellijk of binnen een termijn van twee weken aan het werk te gaan. De beroepsbevolking is het totale aantal werknemers en werklozen.						
² Langdurig werklozen zijn personen die gedurende ten minste 12 maanden werkloos zijn.						
Bronnen: Commissie (EU-arbeidskrachtenenquête en Europese nationale rekeningen).						

Uitgaven voor sociale zekerheidsuitkeringen (% van het bbp)	2007	2008	2009	2010	2011
Ziekte/gezondheidszorg	8,6	9,4	10,4	10,7	10,9
Invaliditeit	2,4	2,4	2,5	2,5	2,4
Ouderdom en nabestaanden	10,9	10,9	11,6	11,9	12,0
Gezin/kinderen	1,6	1,2	1,3	1,2	1,2
Werkloosheid	1,1	1,0	1,4	1,6	1,5
Huisvesting en sociale uitsluiting, n.e.g.	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Totaal	26,7	26,9	29,7	30,3	30,5
waarvan: inkomensafhankelijke uitkeringen	3,7	3,9	4,5	4,6	4,7
Indicatoren voor sociale integratie	2008	2009	2010	2011	2012
Armoede- of uitsluitingsrisico's ¹ (% van de totale bevolking)	14,9	15,1	15,1	15,7	15,0
Armoede- of uitsluitingsrisico voor kinderen (% van de personen van 0-17 jaar)	15,5	17,5	16,9	18,0	16,9
Armoede- of uitsluitingsrisico's voor ouderen (% van de personen van ouder dan 65 jaar)	9,7	8,1	6,2	6,9	6,2
Armoederisico ² (% van de totale bevolking)	10,5	11,1	10,3	11,0	10,1
Ernstige materiële deprivatie ³ (% van de totale bevolking)	1,5	1,4	2,2	2,5	2,3
Percentage personen in huishoudens met lage werkintensiteit ⁴ (% van de personen van 0-59 jaar)	8,2	8,5	8,4	8,9	8,9
Percentage werkenden dat een armoederisico loopt (in % van de werkenden)	4,8	5,0	5,1	5,4	4,6
Effect van sociale overdrachten (exclusief pensioenen) op de vermindering van de armoede	47,2	45,9	51,2	47,4	51,0
Armoededrempels, uitgedrukt in nationale valuta tegen constante prijzen ⁵	11 530	11 648	11 613	11 516	11 377
Bruto beschikbaar inkomen (huishoudens)	283 487	280 226	284 583	289 179	288 683
Relatieve mediane armoederisicokloof (60% van het equivalent mediaan inkomen, leeftijd: totaal)	14,9	16,5	16,2	15,5	17,3
Noten:					
¹ Personen die een armoede- of uitsluitingsrisico lopen (AROEPE): personen die een armoederisico lopen en/of die met ernstige materiële deprivatie kampen en/of die deel uitmaken van een huishouden met een werkintensiteit die nul of bijzonder laag is.					
² Armoederisicopercentage: percentage van de bevolking met een gestandaardiseerd beschikbaar inkomen dat minder bedraagt dan 60% van het nationale gestandaardiseerde mediaan inkomen.					
³ Percentage van de bevolking dat kampt met ten minste 4 van de volgende 9 deprivaties: ze kunnen het zich niet veroorloven i) de huur- of energierekeningen te betalen; ii) hun woning voldoende te verwarmen; iii) onverwachte uitgaven te doen; iv) om de twee dagen vlees, vis of even proteïnerijk voedsel te eten; v) één keer per jaar een week met vakantie te gaan; of zich vi) een auto; vii) een wasmachine; viii) een kleurentelevisie, ix) een telefoon aan te schaffen.					
⁴ Personen in huishoudens met zeer lage werkintensiteit: percentage van de 0-59-jarigen dat deel uitmaakt van de huishoudens waar de volwassenen de voorbije 12 maanden minder dan 20% van hun totale potentiële arbeidstijd hebben gewerkt.					
⁵ Voor EE, CY, MT, SI en SK, drempels in nominale waarde in EUR; HICP - index = 100 in 2006 (onderzoek van 2007 heeft betrekking op inkomens van 2006)					
Bronnen:					
ESSPROS voor de uitgaven voor socialezekerheidsuitkeringen; EU-SILC voor sociale insluiting/integratie.					

Tabel IX. Indicatoren voor de prestatie van de productmarkten en beleidsindicatoren

Prestatie-indicatoren	2004-2008	2009	2010	2011	2012	2013
Arbeidsproductiviteit ¹ totale economie (jaarlijkse groei in %)	1,3	-2,6	2,1	0,5	-1,0	0,5
Arbeidsproductiviteit ¹ in be- en verwerkende industrie (jaarlijkse groei in %)	2,8	-6,8	9,2	4,1	-0,6	0,5
Arbeidsproductiviteit ¹ in de elektriciteits-, gas- en watersector (jaarlijkse groei in %)	2,8	3,2	1,9	-9,1	-0,5	n.b.
Arbeidsproductiviteit ¹ in de bouwnijverheid (jaarlijkse groei in %)	2,3	-3,7	-8,4	7,1	-6,6	1,6
Octrooi-intensiteit in de be- en verwerkende industrie (EOB-octrooien gedeeld door de bruto toegevoegde waarde van de sector)	405,2	377,1	371,0	369,8	n.b.	n.b.
Beleidsindicatoren	2004-2008	2009	2010	2011	2012	2013
Afdwinging van contracten ³ (dagen)	514,0	514	514	514	514	514
Benodigde tijd om een bedrijf te starten ³ (dagen)	8,4	8	8	8	5	4
O&O-uitgaven (in % van het bbp)	1,9	1,8	1,9	2,0	2,2	n.b.
Tertiair opleidingsniveau (% van de bevolking van 30-34 jaar)	36,2	40,5	41,4	41,1	42,2	43,1
Totale overheidsuitgaven voor onderwijs (in % van het bbp)	5,5	6,0	6,0	5,9	n.b.	n.b.
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Productmarktregulering ⁴ , algemeen (Index; 0=niet gereguleerd; 6=sterkst gereguleerd)	1,0	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	0,9
Productmarktregulering ⁴ , detailhandel (Index; 0=niet gereguleerd; 6=sterkst gereguleerd)	0,9	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	0,9
Productmarktregulering ⁴ , netwerksectoren ⁵ (Index; 0=niet gereguleerd; 6=sterkst gereguleerd)	1,7	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	1,6
Noten:						
¹ De arbeidsproductiviteit is gelijk aan de bruto toegevoegde waarde (tegen constante prijzen) gedeeld door het aantal werknemers.						
² De octrooigegevens hebben betrekking op aanvragen bij het Europees Octrooibureau (EOB). Zij worden meegeteld volgens het jaar waarin						
³ De methodologie, met inbegrip van de aannames, voor de opstelling van deze indicator wordt in detail beschreven op de website http://www.doingbusiness.org/methodology .						
⁴ De methodologieën voor de indicatoren voor de productmarktregulering worden in detail beschreven op de website http://www.oecd.org/document/1/0,3746,en_2649_34323_2367297_1_1_1_1,00.html .						
⁵ Geaggregeerde ETCR-indicator.						
Bron:						
Commissie, Wereldbank - Doing Business (voor afdwinging van contracten en benodigde tijd om een bedrijf te starten) en de OESO (voor de indicatoren voor de productmarktregulering).						

Tabel X. Groene groei

		2003-2007	2008	2009	2010	2011	2012
Prestaties groene groei							
<i>Macroeconomisch</i>							
Energie-intensiteit	kgoe / €	0,18	0,17	0,17	0,18	0,17	0,17
Koolstofintensiteit	kg / €	0,47	0,42	0,42	0,44	0,40	n.b.
Hulpbronnenintensiteit (tegenpool van hulpbronnenproductiviteit)	kg / €	0,41	0,41	0,41	0,41	0,40	n.b.
Afvalintensiteit	kg / €	n.b.	0,21	n.b.	0,25	n.b.	n.b.
Energiehandelsbalans	% GDP	-2,4%	-2,2%	-1,9%	-2,9%	-3,8%	-5%
Gewicht energie in HICP	%	9	11	10	10	11	11
Vershil tussen verandering energieprijzen en inflatie	%	6	0,8	-0,1	-8,8	3,4	3,6
Milieubelasting in verhouding tot belasting op arbeid	ratio	20,0%	18,8%	18,8%	18,8%	18,0%	n.b.
Milieubelasting in verhouding tot totale belastingen	ratio	10,2%	9,9%	10,4%	10,3%	10,1%	n.b.
<i>Sectoraal</i>							
Energie-intensiteit industrie	kgoe / €	0,17	0,17	0,15	0,16	n.b.	n.b.
Aandeel van energie-intensieve industrieën in de economie	% GDP	11,2	12,5	10,8	n.b.	n.b.	n.b.
Elektriciteitsprijzen voor middelgrote industriële gebruikers**	€ / kWh	n.b.	0,09	0,10	0,09	0,08	0,08
Gasrijzen voor middelgrote industriële gebruikers***	€ / kWh	n.b.	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03
Overheidsuitgaven O&O voor energie	% GDP	n.b.	0,02%	0,02%	0,02%	0,01%	0,02%
Overheidsuitgaven O&O voor het milieu	% GDP	n.b.	0,00%	0,00%	0,00%	0,01%	0,01%
Recyclingpercentage van gemeentelijk afval	ratio	46,8%	57,3%	57,8%	79,1%	90,8%	97,3%
Aandeel broeikasgasemissies dat onder ETS valt*	%	n.b.	40,8%	40,8%	40,3%	40,8%	39,7%
Energie-intensiteit vervoer	kgoe / €	0,46	0,44	0,44	n.b.	n.b.	n.b.
Koolstofintensiteit vervoer	kg / €	1,07	0,99	1,00	n.b.	n.b.	n.b.
Veiligstelling van de energievoorziening							
Afhankelijkheid van invoer van energie	%	36,0%	34,3%	35,9%	30,4%	29,7%	30,7%
Diversificatie van invoer van aardolie	HHI	n.b.	0,08	0,08	0,08	0,08	n.b.
Diversificatie van de energiemix	HHI	0,36	0,36	0,36	0,38	0,36	0,35
Aandeel hernieuwbare energie in de energiemix	%	2,5%	3,5%	3,9%	3,5%	4,1%	4,3%
<u>Landspecifieke noten:</u>							
Bij gebrek aan gegevens is het jaar 2012 niet in de tabel opgenomen.							
<u>Algemene uitleg van de items:</u>							
Bron: Eurostat tenzij anders aangegeven; uitleg ECFIN hieronder.							
Alle macro-intensiteitsindicatoren zijn uitgedrukt als een verhouding van een fysieke hoeveelheid tot het bbp (in prijzen van 2000)							
Energie-intensiteit: bruto binnenlands energieverbruik (in kgoe) gedeeld door het bbp (in EUR)							
Koolstofintensiteit: broeikasgasemissies (in kg CO ₂ -equivalenten) gedeeld door het bbp (in EUR)							
Hulpbronnenintensiteit: binnenlands verbruik van grondstoffen (in kg) gedeeld door het bbp (in EUR)							
Afvallintensiteit: afval (in kg) gedeeld door het bbp (in EUR)							
Energiehandelsbalans: de verhouding tussen export en import van energie, uitgedrukt als % van het bbp							
Gewicht energie in HICP: het aandeel van de "energie"-items in het consumptiemandje gebruikt voor de berekening van het HICP							
Vershil tussen verandering energieprijzen en inflatie: energiecomponent van de HICP, en totale HICP-inflatie (jaarlijkse verandering in %)							
Milieubelasting in verhouding tot belasting op arbeid en totale belastingen: uit de database van DG TAXUD "Taxation trends in the European Union"							
Energie-intensiteit industrie: finale energieconsumptie van de industrie (in kgoe) gedeeld door de bruto toegevoegde waarde van de industrie (in EUR)							
Aandeel van energie-intensieve industrieën in de economie: aandeel van de bruto toegevoegde waarde van de energie-intensieve industrieën in het bbp							
Elektriciteits- en gasprijzen voor middelgrote industriële gebruikers; verbruikscategorie 500 - 2000MWh en 10000 - 100000 GJ; gegevens excl. btw							
Recyclingpercentage van gemeentelijk afval: verhouding gerecycled afval - totaal afval							
Overheidsuitgaven O&O voor energie of voor het milieu: overheidsuitgaven voor O&O (GBAORD) voor deze categorieën als % van het bbp							
Aandeel broeikasgasemissies dat onder ETS valt: gebaseerd op door de lidstaten aan het EMA gemelde broeikasgasemissies (excl. LULUCF)							
Energie-intensiteit vervoer: finaal energieverbruik van vervoer (in kgoe) gedeeld door de bruto toegevoegde waarde van de industrie (in EUR)							
Koolstofintensiteit vervoer: broeikasgasemissies in het vervoer gedeeld door de bruto toegevoegde waarde van de sector vervoer							
Afhankelijkheid van invoer van energie: netto-invoer van energie gedeeld door bruto binnenlands energieverbruik incl. door internationale bunkers							
Diversificatie van invoer van aardolie: Herfindahl-index (HHI), berekend als de som van de gekwadeerde marktaandeelen van de landen van oorsprong							
Diversificatie van de energiemix: Herfindahl-index voor aardgas, totaal petroleumproducten, nucleaire energie, hernieuwbare energie en vaste brandstoffen							
Aandeel hernieuwbare energie in de energiemix: percentage bruto binnenlands energieverbruik, uitgedrukt in equivalenten van tonnen aardolie							
* Commissie en EMA (Europees Milieugentschap).							
** Voor 2007 gemiddelde van S1 & S2 voor DE, LU, NL, FI, SE en UK. Andere landen hebben alleen S2.							
*** Voor 2007 gemiddelde van S1 & S2 voor IT, NL, FI, SE en UK. Andere landen hebben alleen S2.							

Lijst van indicatoren in kader 6 over de mogelijke effecten van structurele hervormingen op de groei

Marges sector finale goederen: de prijs/kostenmarge, d.w.z. het verschil tussen de verkoopprijs van een goed of dienst en de kosten ervan. De finale-goederenmarges worden indirect gemeten op basis van de marges in bepaalde dienstensectoren (vervoer en opslag, post en telecommunicatie, elektriciteits-, gas- en watervoorziening, horeca, en financiële intermediatie, exclusief vastgoed en de verhuur van machines en uitrusting en andere zakelijke activiteiten⁶⁷).

Bron: raming van de diensten op basis van de methodiek van W. Roeger (1995): "Can imperfect Competition explain the Difference between primal and dual Productivity?". *Journal of Political Economy*, vol. 103(2), blz. 316-330, op basis van Euklems-gegevens over 1996-2007.

Toetredingskosten: de kosten van het opstarten van een bedrijf in de intermediaire sector als percentage van het inkomen per hoofd van de bevolking. De intermediaire sector wordt in het model indirect gemeten op basis van de be- en verwerkende sector.

Bron: Wereldbank, Doing Business Database. www.doingbusiness.org Gegevens over 2012.

Impliciet belastingtarief voor consumptie: de totale belastingen op consumptie over de waarde van de particuliere consumptie. In de simulaties wordt het gebruikt als vervangende indicator voor de verschuiving van belasting op arbeid naar indirecte belastingen. De impliciete belastingtarieven voor consumptie worden verhoogd (zodanig dat de achterstand op de best presterende landen met de helft wordt ingelopen), terwijl de belastingtarieven voor arbeid worden verlaagd zodat het gecombineerde effect vooraf budgettair neutraal is.

Bron: Europese Commissie, Taxation trends in the European Union, editie 2013, Luxemburg, 2013. Gegevens over 2011.

Aandeel hooggekwalificeerden en laaggekwalificeerden: Het aandeel hooggekwalificeerden wordt verhoogd en het aandeel laaggekwalificeerden wordt verlaagd (zodanig dat de achterstand op de best presterende landen met de helft wordt ingelopen). Laaggekwalificeerden vallen in de Isced-categorieën 0-2, hooggekwalificeerden zijn wetenschappers (wiskunde en informatie, technische wetenschappen, industriële wetenschappen en bouwkunde), de rest is gemiddeld gekwalificeerd.

Bron: Eurostat. Gegevens over 2012 dan wel meest recente gegevens.

Niet-participatiegraad vrouwen: Aantal vrouwen in de werkende leeftijd dat geen betaald werk heeft en niet op zoek is naar betaald werk, als percentage van het totale aantal vrouwen in de werkende leeftijd.

Bron: Eurostat. Gegevens over 2012 dan wel meest recente gegevens.

Niet-participatiegraad laaggekwalificeerde mannen: Aantal laaggekwalificeerde mannen in de werkende leeftijd dat geen betaald werk heeft en niet op zoek is naar betaald werk, als percentage van het totale aantal mannen in de werkende leeftijd.

Bron: Eurostat. Gegevens over 2012 dan wel meest recente gegevens.

---

⁶⁷ De vastgoedsector is uitgesloten vanwege statistische moeilijkheden bij het ramen van een marge in deze sector. De verhuur van machines en uitrusting en andere zakelijke activiteiten maakt conceptueel deel uit van de sector intermediaire goederen.

Niet-participatiegraad ouderen (55-64 jaar): Aantal personen in de leeftijd van 55-64 jaar dat geen betaald werk heeft en niet op zoek is naar betaald werk, als percentage van het totale aantal personen in de leeftijd van 55-64 jaar.

Bron: Eurostat. Gegevens over 2012 dan wel meest recente gegevens.

AAMB: Uitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid als percentage van het bbp over het percentage werklozen.

Bron: Eurostat. Gegevens over 2011 dan wel meest recente gegevens.

Vervangingsratio uitkeringen: Percentage van het laatstverdiende loon van een werknemer dat wordt uitgekeerd in het kader van een werkloosheidsverzekering. Gemiddelde van de netto vervangingsratio's over 60 maanden werkloosheid.

Bron: OESO, Benefits and Wages Statistics.

www.oecd.org/els/benefitsandwagesstatistics.htm Gegevens over 2012.